Havlíčkova osobnost, její ovzduší a kořeny.

Kniha 33.

Český Čtenář.

Sbírka poučné a krásné četby české.

Ročník VIII. Svazek 5.

Tisk Pražské akciové tiskárny

Havlíčkova osobnost,

její ovzduší a kořeny.

Napsal

E. CHALUPNÝ.

Český Čtenář 1916.

LIBRARY
AUG 13 1991
UNIVERSITY OF TORONTO

PŘEDMLUVA.

Maje sepsat k letošnímu šedesátému výročí smrti Havlíčkovy knížku o něm pro „Českého čtenáře" rozhodl jsem se pro vylíčení prostředí, z něhož Havlíček vyrostl a které naň působilo. V dřívějších svých pracích o Havlíčkovi, kde mi šlo samozřejmě víc o Havlíčka sama než o rámec jeho doby a ovzduší, dotýkal jsem se rámce toho pouze tam, kde jsem k tomu přímo byl nucen povahou otázek rozebíraných, a zmiňoval jsem se o něm co nejstručněji. Tento rámec pokusil jsem se celkově a poněkud podrobněji podati v této knížce, ovšem i zde dosti stručně, poněvadž rozsah spisku byl předem omezen na pět tiskových archů. Jiné spíše formální omezení vnucovaly nynější tiskové poměry.

O vlivech, které působily na Havlíčka, bylo psáno již častěji, nejobšírněji a nejvýslovněji učinili tak Tobolka a Jakubec v III. díle Laichterova sborníku „Literatura česká 19. století". Tobolka uvedl tam veškeru četbu Havlíčkovu, pokud o ní svědčí prameny, Jakubec rozepsal se zevrubněji o jednotlivých autorech, které Havlíček čítal. Jak již název a úkol sborníku

Laichterova vyžaduje, šlo tu hlavně a v podstatě o zjištění vlivů literárních, tedy o tu skupinu vlivů, které se k Havlíčkovi dostaly četbou. S těmito statěmi knížka má naprosto nekonkuruje. Jak již svědčí její nadpis, jde v ní hlavně o zjištění vlivů jiných — jednak vrozených, jednak získaných osobními dojmy všeho druhu, nejen tudíž dojmy z četby; a pokud i zde jest dojmům z četby vykázáno důležité místo, zmiňuji se o nich jen potud, pokud význačně působily na utváření Havlíčkovy osobnosti, tedy pokud se staly částí jeho individuality, byly jí stráveny a žily v ní dále.

Rozdíl tohoto pojetí od obvyklého literárního objasním příklady.

Pojetí to předně vylučuje rozbor paralel, t. j. projevů, které sice se podobají Havlíčkovým, aniž však lze dokázati, že Havlíček je skutečně od předchůdců převzal. Tak v Erasmově „Chvále Bláznovství" čteme na příklad: „U nejmocnějších i u chudáků všeho dosáhneš, máš-li peníze", v Havlíčkově „Křtu sv. Vladimíra" podobně: „Kdo zaplatil, měl u pánů všudy dobrou přízeň". Kdybychom měli doklad, že Havlíček četl Erasmovu satiru právě v době, kdy psal Křest sv. Vladimíra, nebo že byla kdysi jeho zvlášť oblíbenou četbou, že z ní měl výpisky (zejména uvedený citát) a pod., mohli bychom tvrdit, že Havlíček v citovaném výroku byl pod vlivem Erasmovým, ba že výrok ten od Erasma převzal. Není-li takových dokladů, nelze tvrdit ani že Erasmus měl na Havlíčka specielní vliv, neboť uvedená sho-

da (nemluvě zatím o jiných) týče se případu obecně známého, o němž lze věřit spíše, že každý z obou autorů jej vypozoroval sám, nežli že jeden z nich se ho pouze dočetl u druhého.

Jiný příklad. Mnoho se mluví o vlivu t. zv. Mladého Německa na Havlíčka. Pokud poměr tohoto tábora (a jeho učitelů Börne, Menzela a Heine) k Havlíčkovi se formuluje, jako blízkost — na př.: „Ideím Mladého Německa Havlíček se blíží tím, že klade důraz na národní svéráznost v poesii"[1]) — jde jen o paralelu, a ta jest ovšem uvedena správně. Pokud však se tvrdí, že Havlíček byl přímo pod vlivem ideí mladoněmeckých — na př.: „Vlivem ideí vycházejících z Mladého Německa Havlíček kladl v umění takový důraz na tendenci"[2]) — zapomíná se, že Havlíček 1. psal tendenční básně od samých let studentských, kdy o ideích Mladého Německa nevěděl jistě ničeho, 2. básně netendenční se jal psát teprve později a napsal jich málo, 3. a i když později o Mladém Německu věděl, formuloval svou chválu tendenční poesie[3]) tak ryze Havlíčkovsky, že se tím nápadně různí od Börnea i jiných mladoněmeckých spisovatelů jemu známých.

Pokud pak jde o případ, kde Havlíček si dělá z „mladoněmeckého" autora jen po-

---

[1]) Jakubec, Lit. česká 19. stol., díl III. 1., str. 692.

[2]) Jakubec tamže str. 690.

[3]) V známé stati „O kritice" z r. 1846, na kterou Jakubec naráží.

směch, nutno naprosto odmítnout pokus dedukovat z takové posměšné lokálky vážný poměr theorií Menzelových a Havlíčkových;[4]) Havlíček byl naopak úhlavním nepřítelem Menzelova šovinismu, a výslovně odmítl jeho názory slovy: „Zůstaňme každý při svém: a ráčejí nám odpustit, pane Menzel, že jsme Češi, my za to nemůžeme!", z nichž patrno, že Havlíček cítí českost jako rys vrozený, nenaučený.

Ale i tam, kde lze skutečně uvažovat o positivním vlivu mladoněmeckých spisovatelů na Havlíčka, zbude z všeho při podrobné úvaze velmi málo. Gutzkowa Havlíček četl již

---

[4]) Této chyby se dopouští Jakubec, an píše na uv. místě: Menzela Havlíček nazývá „jedním z nejvýtečnějších literátů a recensentů". Znal t e d y (!) Havlíček d o b ř e (!) theoretické názory Menzelovy a tím zároveň (!) „Mladého Německa" atd. — Jakubec tu výrok Havlíčkův zkomolil a křivě vyložil. Havlíček napsal (v Čes. Včele 7. září 1847 v lokálce „Štulcovy Pomněnky a Wolfgang Menzel"): „Menzel... podává o nich (Štulcových Pomněnkách) ... mínění, které zde, jakožto c u r i o s u m doslovně přeložiti musíme, aby i čtenářstvo naše poznalo smýšlení o nás jednoho z nejvýtečnějších n ě m e c k ý c h literatorů a recensentů:

v Rusku, a přece, jak uvidíme níže, nepřejal z něho ani těch názorů, kterými Gutzkow mohl osvícenství jeho zmodernisovat. Proč naň nepůsobil? Protože byl proti Havlíčkovi osobností příliš slabou. Takové individuality mohou na silného ducha, jako byl Havlíček, význačněji působit jen v prvním mládí (jako učitel ve škole); ve věku dospělejším jejich účinek bývá nepatrný nebo žádný.

Patroni Mladého Německa, Heine a Börne, byli ovšem duchy mnohem silnějšími, než Gutzkow, ale ani oni nevryli v bytost Havlíčkovu nebo v jeho dílo hlubších stop. Heineovi se podobá, jak uvedl Jakubec, Havlíčkova báseň „Hrob", jedna z posledních jeho prací, ale zdali na ni Heine opravdu měl

---

Vynechav slovo „německých" (literatorů), Jakubec výrok Havlíčkův pozměnil; pojav výrok jako neironický, úplně mu neporozuměl; a posléze, vyvodiv z této hromady vtipův úsudek o Havlíčkově vážném poměru k theoriím Menzelovým, a „tím zároveň" k Mladému Německu, vyvrcholil svou logickou chybu. Poněvadž pak omyly vždycky se šíří snáze nežli pravdy, omyl Jakubcův i se zkomoleným citátem z Havlíčka se přestěhoval do Arne Novákovy knihy „Menzel, Börne, Heine a počátkové kritiky mladoněmecké" (str. 125), kde naň chybně navázán i výrok o vlivu Börnově na Havlíčka (str. 127), a do rozličných recensí.

v l i v, nevíme; a měl-li jej, váží to málo, protože by to byl vliv příliš pozdní, než aby na osobnosti Havlíčkově mohl co pozměnit. Börne stál sice Havlíčkovi blíže, a Havlíček v Brixenu jeden čas dokonce překládal jeho některé aforismy; ale co to dokazuje? Samo o sobě pramálo. Víme, jak Havlíček v Brixenu si stěžoval na nedostatek přiměřené četby a zvláště na nedostatek nálady k vlastním pracem. Snad tedy překládal Börnea jen z dlouhé chvíle nebo z nouze o lepší zaměstnání. Ale připusťme, že v Börneovi našel zálibu; co na něm Börne mohl změnit tehdy, v posledním období jeho života, kdy jeho osobnost, význam a činnost byly hotovy? A jděme dále a hledejme podobnost mezi mnohomluvným, feuilletonistickým duchaplnictvím Börneovým, hledícím vydráždit německou inteligenci k ruchu politickému, a mezi solidním, tvořivým žurnalismem Havlíčkovým, jenž hleděl inteligenci a lid k občanské uvědomělosti vychovat; vedle vzdálené obdoby některých snah shledáme nepřeklenutelný psychologický rozdíl obou mužův, osobní i plemenný. A na konec opět zbývá otázka po síle individuality; kdo může popřít, že na př. Heineův Atta Troll umělecky stojí hluboko pode Křtem sv. Vladimíra, a Börneovy Pařížské listy že proti Kutnohorským epištolám jsou jen beztvárnou snůškou porůzných nápadů?

A tak se podrobnějším rozborem ukazuje, že skutečným německým vlivem na Havlíčka nepůsobil efémérní a lokální směr Mladého

Německa[5]) — je už na čase s legendou tou se rozejít —, nýbrž německé osvícenství Lessingovo a jeho předchůdci Logau a Abraham a Sancta Clara. Vliv osob těchto je u Havlíčka zřejmý: Logau technikou epigramu, Lessing jeho theorií a vůbec velkou částí svých theorií, Abraham pak hrubozrnností a lidovostí svých invektiv a vtipů zanechali trvalé stopy v jeho díle a z části i v jeho bytosti.

Z příkladů těch vysvítá, doufám, zřetelně, o jaký výklad mi jde v této knížce. Předně o výklad vlivů, které byly základem bytosti Havlíčkovy, tedy vlivů vrozených (rysy zděděné po rodičích a předcích), za druhé o výklad vlivů, které ke vrozeným přistoupily po narození, tedy vlivů získaných dojmy z mládí, výchovou, styky a posléze četbou. Všecky vlivy ty však zajímají mne jen potud, pokud se dotkly samé jeho bytosti; citát z jiného spisovatele nebo převzatý názor má sám o sobě význam pro vztahy ideologické a literární, týkající se hlavně díla, ne však pro

---

[5]) Týž fakt bylo by možno dokázati i jinak, na př. přehledem problémů, které se pokoušeli řešiti mladoněmečtí spisovatelé (frankofobie a frankofilství; rozpor mezi vyvinutou theoretičností a literárností a mezi tehdejší politickou opozdilostí německou; odpor proti Goethovu dvořanství atd.). Shledali bychom, že problémy ty Havlíčkovi a Čechům v 1. polovici 19. stol. vůbec byly nutně cizími a tudíž ani jejich řešení že naše křísitele nezajímalo. To vysvitne zvláště jasně u I. kapitoly Lamprechtova spisu „Krieg und Kultur" (1914), rozebírající duševní ovzduší německého národa v 1. polovici 19. století.

vztahy psychologické a sociologické, týkající se bytosti Havlíčkovy, — vztahy, o které jde v této knížce. Pokud se pak týče vlivů literárních a ideologických, učí zkušenost, že vlivy ty se často šíří pouhým kulturním ovzduším, totiž z několikáté ruky rozměněny v drobnou minci, zbaveny původní osobitosti a třeba již docela odbarveny a smíšeny s prvky jinými; proto tam, kde přímý vliv určitého autora není přesně vyhráněný a zřetelný, jest lépe označit vliv jen povšechně a nepouštět se do podrobností.

Tím jsem označil svůj cíl a methodu a přistupuji k práci samé.

I.

Logická přímočárnost v civilisaci.

V člověku vyvstal na zemi tvor, odlišný ode všech ostatních. Tento syn přírody nespokojil se tím, že dobyl si pevného postavení mezi ostatními živočichy, nýbrž jal se vytvářet a přírodě samé vnucovat nový živel. Živel ten možno jmenovat rozdílně; nejnázornějším názvem proň je hranatost nebo přímočárnost.

Člověk sesílil ruku svou nástroji, vyrobenými z přírodnin. A ať vyráběl sekeru z kamene, násadu ze dřeva či šíp z kosti, vždy vybíral si kámen, který se štípe nejrovněji, větev nebo kost co možno přímou, a sám ještě látku vybranou urovnal uměle. Robil si skrýše z kmenů co nejlépe a nejpříměji urostlých, a ještě si je přisekával do přímek a hran. Nepravidelný kámen upravil si v kvádry a nahradil jej umělými, pravidelnými, hranatými cihlami. Nepravidelné jeskyně a hrubé stavby kyklopské nahradil přímočárnými, upravenými stavbami a světnicemi, které vyplnil stejně uměle upraveným nábytkem.

Nedosti na tom: člověk postupoval stejně i vůči samé přírodě, kterou nemohl oddělit

a zcela si osvojit jako kusy dřeva nebo kameny. Ohraničil části povrchu zemského přímými mezemi, protkal je sítí cest mnohem přímějších než byla klikatá řečiště vod. I řeky srovnal do řečišť přímějších a spojil je přímými průplavy. Kde nemohl vytvořit přímku úplnou, upravil aspoň křivku co nejpravidelnější.

Civilisace lidská projevila se stejně i na člověku samém a jeho duchu. Rozdělil si rok i den na pravidelné oddíly, jako podle pravítka odměřené a vypočtené, srovnal svůj život do uměle vyměřených mezí a drah, a samo myšlení sepjal přímými a přesnými zákony logickými, právě tak, jako jednání svému vytkl směr a hranice pravidly právními.

Tato přímočárnost, smělost, hranatost, logika, nebo jakkoli jinak nazveme tuto zvláštnost civilisace, pochopitelně se vzmáhala tím více, čím více lidstvo jako svézákonný celek se oddalovalo od prvotního stavu svého, v němž ještě převládaly vlivy a vlastnosti přírodní a v němž civilisační pravidelnost počínala se teprv utvářet. Kdykoliv určitý národ dospěl až tam, že pravidelné pásmo zvyků, zákonův a řádův obsáhlo všechen život veřejný a namnoze i soukromý, že logické myšlení sepjalo v svá pouta velkou část duševní činnosti, že vytvořilo vědu a promítlo její zásady do světa ostatního, podrobivši jednání, majetek i výchovu lidskou doktríně, dějiny chronologii, ba samo hvězdnaté nebe systémům, obrazům a výpočtům — tehdy lidský rozum,

pravý representant umělosti a logiky civilisační, nabyl takového sebevědomí, že troufal si zbudovat na tomto svém základě veškeren život lidstva, sebe prohlásil za jediný pramen i cíl kultury, a živel přírodní jevil se mu jen překážkou racionalistického ideálu, překážkou, kterou hleděl omezit na nejmenší míru, když už jí nemohl odstranit docela, nejsa s to vyrábět samy lidi po způsobu homuncula z Fausta pomocí pouhé chemie.

V dějinách evropských tento stav civilisace se vyskytl dvakrát: poprvé v klassické době Řecka, podruhé v století 17. a 18.

V dávném Řecku po době Homérově, Aischylově a Sofokleově vyrostla celá třída sofistů, kteří svedeni a oslněni vysokým stupněm rozumové kultury, jali se považovat veškeru civilisaci politickou, náboženskou, právní, vědeckou, uměleckou i mravní za pouhý umělý výtvor myšlení, a oddávali se naději, že všechnu moudrost dovedou získat i jiným vštípit logickým dokazováním a výmluvností. Že ani největší myslitelé tehdejší nebyli prosti této illuse, dokazuje každé dílo Platónovo.

V novém věku vědecké triumfy Koprníkovy, Keplerovy a Newtonovy zároveň se současnými pokroky myšlení politického a sociologického, vedenými Bodinem, Grotiem, Hobbesem a Lockem, vyústily v 18. století v racionalism značně obdobný antickému. Racionalism ten byl přesvědčen, že stát a civilisace vůbec vznikla z důvodů rozumových jako

umělý výtvor, a že touž cestou lze dosíci nejvyšších lidských cílův a tužeb, oddá-li se jí lidstvo úplně a zavrhne-li zbytky minulosti, směru tomu se příčící. Při tom racionalisté ku podivu přemístili pojímání tak, že umělé konstrukce své nazývali stavem přirozeným, kdežto historicky dochované výtvory politické, na příklad stavy, považovali za vyumělkované.

Pojetí sofistů zašlo se starověkem. Pojetí racionalismu novodobého však mocně působilo ještě v století 19. a namnoze účinkuje až podnes.

II.

Racionalism osvícenský.

Učení racionalismu novodobého politicky vrcholí v nauce o společenské smlouvě. Nauka ta, protože přispěla k výbuchu veliké revoluce francouzské, bývá pokládána za revoluční nauku s tímto stručným obsahem: Mezi vládou a národem je smlouva, kterou národ vládě odevzdal rozhodování nad sebou s podmínkou, že jednání vlády jeho zájmům prospěje; zpronevěří-li se vláda závazkům, které smlouvou převzala, a škodí-li národu, není ani národ smlouvou vázán a může vládu svrhnout.

To však není jádro nauky oné, nýbrž jen jeden důsledek, který lze z ní vyvodit. Zakladatel nauky té, Hobbes, právě naopak vyvodil z ní učení, že vláda je a musí být neome-

zená, všemohoucí, zkrátka absolutistická. Nauka ta může tedy v praxi vésti k důsledkům docela různým, a proto nepřekvapí, shledáváme-li, že myšlenková soustava dotyčná v 18. století docházela uznání jak u panovníků tak u poddaných.

Jádro nauky té však jest, jak shora ukázáno, v odvěké, trvalé, podstatné vlastnosti lidské civilisace, v snaze po přímočárnosti a pravidelnosti. Snaha ta došla časem tak daleko, že všecka pravidla, která civilisace zavedla do praktického života, nestačila myslícím hlavám, a podniknut byl pokus, podřídit logice a pravítku i zbývající okrsek civilisace a vysvětlit ji jako pouhý produkt úvahy logické.

Logika jeví se v dvojí podobě: v theorii jako věda a filosofie, v praxi jako pravidla právní. Doba, která logiku a rozum pošinula v popředí lidských činností, pojala poměry mezi lidmi v podstatě se stanoviska právního. Soudila, že nebylo civilisace, dokud vztahy mezi lidmi nebyly upraveny zákonem, zakazujícím hrubé násilí a zavádějícím pevný řád společenský. Smlouva mezi poddanými a vrchností, v kterou nauka racionalistická věřila, jest, jak patrno, pouze speciálním politickým případem celkového sociologického názoru světového, který svůj princip logiky a přímky aplikoval i na stát.

Koncem 18. století počala se otázka vyjasňovat. Hume, jenž vyvracel racionalism na všech polích, vyslovil pochybnost i o tom, že

by státy byly vznikly smlouvami; a Kant, nemoha odolat námitkám Humeovým, připustil, že historický vznik státu nelze vyložit smlouvou. Uvedl však racionalism do státovědy jinudy: prohlásil, že smluvní pojímání státu je aspoň výhodnou ideou pro jeho budoucí uspořádání, jinými slovy nauka o společenské smlouvě Kantovi rovněž přestala být výkladem o původu státu, za to mu zůstala, jako jeho předchůdcům, politickým programem.

Takto racionalism udržel se i u Kanta, a nabyl v jeho filosofii nové opory. Kant v noetice učil, že rozum dává zákony přírodě, a jeho následovníci, zejména Hegel, toto povýšení logiky na princip světového řádu vyvrcholili. Provedli filosoficky to, oč se francouzská revoluce byla pokusila politicky. A pak i v prvé polovici 19. století, kdy tento konstruktivní racionalism se již dočkal mocného a vítězného odpůrce v romantice, positivismu a historismu, přece jen jeho mohutný vliv zasahoval ještě stále do politických proudů civilisace evropské i americké. Přese vše, co Burke[1]) namítal proti ideologii „lidských práv" za revoluce francouzské, ideologie ta se neodolatelně šířila z Francie na východ. Hesla volnosti a rovnosti občanské byla prohlášena za konkretní formulaci snah samé Boží prozřetelnosti v spise, jenž od r. 1835 do 1850 dočkal se třinácti vydání[2]), a vyvo-

[1]) Reflexions on the Revolution in France (1790).

[2]) Alexis de Tocqueville: De la démocratie en Amérique, str. 5. a 6. (vyd. z r. 1850).

lala řadu otřesů politických, z nichž k nám nejsilněji zasáhlo památné hnutí roku 1848. Hnutí to roznítilo u Čechů politickou činnost, která dotud pod útiskem censury a vůbec absolutismu mohla růsti pouze skrytě a pod firmou literatury a jiných činností. V čelo činnosti té postavily se časopisy, a mezi nimi vůdčí místo zaujal Karel Havlíček.

III.

Rozumovost Havlíčkova.

Havlíček byl k přijetí a šíření přímočarého racionalismu připraven jedním základním rysem vlastní povahy — přímostí, spojenou s logikou. Nejbezohledněji charakterisoval tento rys v dopise své nevěstě 6. února 1848, řka (německy): „Jakkoli Vás miluju, přece mám dost chladného rozumu a pevnosti, že nikdy a za žádnou cenu se nepoddám Vašim bezdůvodným a jednostranným předsudkům, i kdybych tím způsobil sobě i Vám ještě mnohem více trpkých hodin. Neboť zásady, na kterých je založen můj způsob mysliti, světový názor a přesvědčení, mají příliš pevný základ, jsou dostatečně rozváženy a zkušeností mou i jiných potvrzeny, než aby bylo možno je obětovat dětinskému předsudku a vrtochům děvčete".

Přímočárný racionalism tvrdě se tu hlásí z každého slova i z celkového smyslu;[3]) ra-

[3]) Srv. i výklad v mém „Havlíčku" str. 77.

cionalism ten je Havlíčkovi zřejmě i základem důslednosti v myšlení a jednání, základem charakteru, zkrátka logika základem mravnosti. Tak soudil v životě soukromém i veřejném. Co zdůrazňoval v dopise milence, totéž hlásal i v politickém úvodníku: „Mužové, kteří dle pevných zásad smýšlí, kteří si utvořili pevná nezrušitelná pravidla v politice, která nikdy nepřeskočí ani nepodlezou: takoví dovedou v čas přílišné politické bujnosti odporovat přemrštěncům... za to ale se také nebojí v zarmoucených dobách politické sklíčenosti povznésti neohroženě hlasu proti škůdcům a nepřátelům svobody." [4])

Vývod tento přiléhá tak těsně k životní dráze Havlíčkově, k jeho poměrné umírněnosti za doby revoluční a k jeho radikalismu za doby reakční, že vyjadřuje theorii i praxi jeho svrchovaně závažně. Rozumové zásady s veškerou svou přísností, tvrdostí, přímostí, neohebností a neústupností jeví se podkladem jeho morálky. „Rozum a poctivost" jako společné a korelativní požadavky ozývají se z jeho projevů nejdůvěrnějších, psaných jen pro vlastní uspokojení, na př. v epigramech:

Pokud je móda v šose a čepci,
módníkům darmo kázat nechci:
však ono jich nechá módy dost,
až bude v módě rozum, poctivost. (1844.)

---

[4]) Statečnost politická (1849, Duch Národních Novin).

A stejně se vyslovuje Havlíček veřejně ve známém svém třídění politických stran v stranu „poctivých a rozumných" a „nepoctivých a nerozumných lidí".[5]) Způsob, jímž toto ryze psychologické a morální, tedy nepolitické třídění přivádí do politiky, ukazuje zvláštnost jeho stanoviska jako v zrcadle.

„Každý poctivý a spolu rozumný člověk", vykládá Havlíček v uvedeném článku, „jest liberální, jest demokrat, třeba ani sám za liberálního a za demokrata se nevydával; mnohý dobře smýšlející, ale při tom nerozumný člověk, ačkoli se domnívá býti liberální a demokrat, přece z nerozumu často demokracii a liberalismu nevědomky škodí a překáží; lidé chytří sice, ale nepoctiví, ačkoli se sami za liberální a za demokraty vydávají, nemohou nimi ani býti". Dále Havlíček vykládá, že „rozumný a poctivý demokrat" musí býti zároveň konservativním, umírněným i radikálním, hledět totiž „všecko, co jest rozumné, poctivé a demokratické" zachovati, vše opačné vypleniti.

Z toho výkladu (jenž pro svůj popularisační účel je snad ještě více zjednodušen nežli by Havlíček sám pro svou osobu byl učinil, jenž přece však se docela shoduje s ostatními jeho projevy) patrno, že taktiku Havlíček nepokládal za dostatečné kriterion politické svo-

---

[5]) Zejména v článku Národních Novin z 30. srpna 1848. (Duch Nár. N.: „Článek, o kterém bych si přál, aby jej každý přečetl a rozvážil").

bodomyslnosti; za to neuprosně trval na požadavku věcné rozumnosti a poctivosti. Tuto dvojici vlastností stotožňoval s liberálností, totiž s ústavně demokratickým smýšlením doby, nedbaje, že tvrzení to naprosto není všeobecně správno, jsouc leda poměrně vhodno pro přítomnou chvíli. Havlíček si nebyl vědom této dočasnosti, naopak zařadil zmíněný článek do Ducha Národních Novin, jakožto „celku všelikých myšlenek hýbajících věčně československým národem".[6])

Jeden vztah obecně správný a významný však se přece zračí v tomto jednostranně časovém výkladu: vztah mezi Havlíčkovým osobním heslem „rozumu a poctivosti" a mezi jeho liberalismem politickým. Dle Havlíčka toto obojí jest jedno, každý rozumný a poctivý člověk jest liberální. Nelze-li tento názor uznat za všeobecnou pravdu, obsahuje aspoň zřetelnou osobní zpověď a vlastní charakteristiku Havlíčkovu — doznání, že liberálem se stal proto, že cítil v směru tom rozumový živel, příbuzný své osobní povaze.

IV.

Víra ve výchovu.

Racionalism 18. století vyznačuje se přesvědčením o všemohoucnosti výchovy. Přesvědčení to vyplývá již z jeho podstaty, jak byla stanovena v I. kapitole. Člověk, jenž

---

[6]) Věnování Ducha Národních Novin Palackému.

logičnost a přímočárnost rozumu svého vnucuje samé přírodě mimolidské, samozřejmě účinkuje a snaží se podobně účinkovat sám na povahu svou, přizpůsobovat ji určitým pravidlům a přetvářet ji směrem k určitému cíli. A to jest výchova.

Racionalism však nejen věřil v moc výchovy, nýbrž zejména věřil v moc výchovy rozumové, vyučování. Podrobuje-li se stále větší část života logice, pak samozřejmě ideje a vědomosti nabývají významu rostoucího; a směr, který pokládal ideu za vedoucího činitele společenského (ne-li jako u Hegla i světového), pochopitelně pošinoval v popředí výchovy důležitost výchovy rozumové, totiž vštěpování poznatků, vyučování, školství.

Právě proto, že v století 18. byla výchově a škole přičítána taková moc, myslitelé doby té vstupovali v šlépěje Komenského, vytvářeli velkolepé plány reformní (Rousseau, Pestalozzi) a Lessing dokonce prohlásil vývoj lidstva za výchovu, kterou Prozřetelnost vychovává lidstvo pomocí zjevení [7]). Méně hlubocí, za to populárnější duchové doby té nepojímali výchovu v tomto plném významu, nýbrž jednostranně zdůrazňovali význam vzdělání rozumového, zejména vědeckého a filosofického. Směr ten nabyl ohromného vlivu na veřejnost literární činností Voltairovou a jeho

---

[7]) Die Erziehung des Menschengeschlechtes (1780) § 1. a násl.

následovníky, kteří jednak rozumovou kritikou bořili staré předsudky i podrývali mnohé myšlenky a řády dob dřívějších, jednak přímo nebo nepřímo se přičinili o rozšíření vyučování školního.

K přijetí tohoto směru ducha racionalistického Havlíček byl připraven vlastní svou povahou i okolnostmi, v nichž jako dítě vyrůstal. Nedožil se dlouhého věku a tedy arci mohl na sebe vztahovati vlastní epigram: „Řádný člověk, když je mlád, celý svět by předělal rád". Ale nespokojený, opravářský jeho duch ukazoval se i nezávisle na jeho mladém věku. Nic, čeho se dotknul, nenechával nezměněno. „Jen po zahradě se procházet a nemoct s ní nic manipulírovat, na to já nedržím",[8]) „já musím mít něco k reformování, když ne lidi, aspoň dobytek"[9]) — takovými výroky dokazoval, že je si dobře vědom této své vlastnosti.

Maje takovou povahu, pochopitelně všímal si poměrů školních, které v rodišti seznal již v útlém dětství v ideálním světle (pokud se týče výbornosti učitelů), které později na gymnasiu poznal se stránky opačné, a které jej zaujalo tou měrou, že se dílem jako kandidát kněžství, dílem později jako kandidát učitelství chtěl oddat vyučování úplně. A když obé jej zklamalo, přijal vychovatelské místo v Ru-

---

[8]) Dopis bratru Františkovi 23. července 1854.

[9]) Dopis Kavanovi 12. srpna 1851.

sku, na konec pak vychovával svůj národ novinami.

Při tom nikdy nespouštěl s očí školu. Již jako student sestavoval plán na reformu škol nižších i středních [10]); převzav redakci Pražských Novin hned v prvém čísle začal obšírnou úvahu o potřebě průmyslové školy české; a nemohl se nikdy nasytiti chvály škol a výchovy: „Vyučování jiných, buď si to oustně nebo písemně, pracování ve skvělé říši osvěty, zůstane vždy první a nejkrásnější věcí na světě [11])..." „učitel z nás teprv lidi utvořiti má" [12])... „budeme vždy směřovati k tomu, aby vláda obětovala na školy a na vzdělání nejméně desetkrát tolik co posud". [13])

Již z těchto výroků vysvítá, že Havlíček upadal v racionalistické stotožňování výchovy s vyučováním a vzdělání s vědomostmi. Ještě nápadněji zračí se ta jednostrannost v jeho článcích politických. Prohlašoval „podvody" prováděné proti státu a obci za „následky nevědomosti" t. j. za následky nedostatečné znalosti fakta, že prospěch osobní je spojen s prospěchem veřejným, [14]) a tvrdil, že „kdyby nyní každý občan již tak vzdělán byl, aby rozuměl všemu, čeho nám jest zapotřebí, byla by to jen pravá hračka, uspořádati

---

[10]) Viz jej v mém „Havlíčku" na str. 308.
[11]) Pražské Noviny, 8. února 1846.
[12]) Tamže, 29. ledna 1846.
[13]) Národní Noviny, 7. června 1848.
[14]) Pražské Noviny, 1846 („Co jest obec?").

zemské zřízení tak, jak toho svobodným národům zapotřebí jest"[15]. Dnes zejména po theorii třídních bojův a po zkušenostech politiky zájmové zní nám úplně cize tato ideologie osvícenská, která přehlíží, že v politice zájmy převládají nad názory,[16] a že i při shodných názorech o cíli reforem mohou se vyskytovat nekonečné různosti co do prostředků, směru a taktiky vedoucí k tomuto cíli. Racionalism Havlíčkův ukazuje se tu nejpronikavěji[17].

Zřejmo, jak jeho základní disposice utvrdily se v něm vlivem nauk XVIII. věku. Specielně v mínění o výchově byl stoupencem Lessingovým; ale jest charakteristické, že nepřejal jeho metafysického názoru shora uvedeného a zůstal přes illuminism svůj vždy na empirické půdě, zabývaje se cíli zásadně dosažitelnými, programy, které i když byly smělé, záležely přece vždy v speciálních opravách konkretních zřízení společenských. Byl svůj a z cizích ideí přejímal pouze, co splývalo s jeho osobními sklony. To nejzjevněji vysvítá z jeho názorův o výchově, v nichž ke vlivu racionalistickému byl zvláště náchylen.

---

[15]) Duch Nár. Novin, 27. března 1849 („Útěcha v zlém čase").

[16]) Srv. mého „Havlíčka" (str. 352) a práci E. Beneše: „Stranictví."

[17]) Jakým způsobem Havlíček tuto jednostrannost sám napravoval, viz níže, zvláště v kap. IX.

V.
Vtip a humor.

S racionalismem 18. věku sbližovala Havlíčka ještě jedna základní vlastnost. Podle jeho psychologických názorů s rozumem těsně spojen je v t i p. Někdy oba uvádí současně jako protivu hlouposti:

Chceš-li v strachu, v nepokoji žít,
musíš k tomu v t i p a r o z u m mít;
chceš-li dodělat se vezdejšího chleba,
bývej hloupým, kde je toho třeba —

někdy mluví o vtipu samostatně, ale v témž smyslu:

Ztloustl Kuba jako soudek,
dal mu Bůh dobrý žaloudek;
kdyby mu byl Bůh dal v t i p,
byl by suchý jako šíp.[18])

Je to onen starší smysl výrazu „vtip", jejž uvádí Jungmannův Slovník (Verstand, Geist, Witz i Scharfsinn, díl V., str. 211), smysl dosti podobný výrazu „důvtip". Dnes užíváme výrazu „vtip" také pro označení slovního žertu, tedy pro specielní druh vtipného projevu; rovněž Havlíček činí tak na příklad v rukopisné poznámce, kde vtip srovnává s humo-

---

[18]) Srv. poněkud rozdílný výrok Börneův: „Základní podmínkou dobrého žaludku je špatné srdce." („Menzel, der Franzosenfresser", Reclam. vyd. spisů B. II. 472).

rem.[19]) Dle toho jest jakýsi vztah mezi rozumem a mezi vtipem, žertem a humorem.

A je tomu tak skutečně. Rozum jest plod civilisace, plod společenského života. Každá povšechná představa, každý pojem vzniká spojením znaků společných konkretním dojmům a setřením individuálních rozdílů. Na postupu tom zakládá se i obecná srozumitelnost řeči; neboť podstatou a účelem řeči je označení věcí a dějů jmény a výrazy obecně srozumitelnými. Spojí-li se pak představy, na jichž spojení zpravidla nikdo nemyslí, a vznikne-li tím jakési duševní rozjaření, vzniká vtip (na př. když Havlíček, odvolávaje se na Homérovo přirovnání reka k oslu, přirovnává ruského spisovatele k „domácímu praseti" v dopise Zapovi 16. ledna 1844).

Vtip, jakožto překvapující spojení představ, ba někdy jako pouhé spojení slov (vtip slovní) je tedy původu rozumového a tudíž společenského. Tím více společenským je p o s m ě c h. Posměch nesměřuje nikdy proti přírodě, nýbrž vždy proti lidem; i když se nám zdá směšným na př. pitvorný obrys skály, podobné nehezkému obličeji, nebo když se smějeme posunkům opice, posměch jest odvozen z poměrů lidských, společenských. Tento sociálně lidský „původ komičnosti" výslovně vystihl Čelakovský [20]).

---

[19]) V sbírce Karla Tůmy (otištěno v mém „Havlíčku" na str. 74.).

[20]) V epigramu „Původ komičnosti" (viz v mém „Havlíčku" na str. 255.).

Uměleckou objektivací posměchu je s a t i r a.[21]) Satira tedy spojuje společenský charakter a původ obsahu svého (vtipu a posměchu) se společenským charakterem formy umělecké. Neboť formou tou osobní stav ducha satirikova promítá se v objektivní výtvor, srozumitelný lidem jiným, a promítá se technikou, která sama jest opět plodem života a vývoje společenského.

Vtip, posměch a satira týkají se zpravidla konkretních poměrů společenských, zejména takových, které buď pro svou malichernost nebo pro rázovitost vyzývají ke k a r i k a t u ř e. Mohou se však přenésti i na poměry všelidské, metafysické a náboženské, pak se stávají rouháním či b l a s f e m i í [22]).

Všechny tyto formy vtipu jsou tedy původu rozumového a společenského. Proto se vyvíjejí zároveň s vývojem obou těchto živlů v společnosti. Satira i blasfemie vzniká teprve tehdy, když rozum hledí se rozepnout a rozšířit po všech končinách společenského života, a když racionalism ten dospěl k překypující plnosti představ, rušně se stíhajících, spojujících a vybuchujících v rozmarné vlnobití. S touto plností myšlenkovou bývá u hlubších povah spojen ucelený názor životní neb

---

[21]) O psychologickém původu satiry a karikatury viz mého „Havlíčka" str. 77.

[22]) Viz mé „Studie o Otokaru Březinovi", str. 37. a „Havlíčka" str. 78.

aspoň celkové zvláštní zabarvení životního názoru, namnoze spojené se zvroucněním citovým. V takových případech jde o vyšší formu vtipnosti, o h u m o r.

Všechny tyto žertovné nebo pichlavé formy myšlení a výrazu závisí jednak na vyšším stupni společenského života rozumového, jednak na zvláště pronikavé inteligenci, duchapřítomnosti a temperamentu osobním.

Proto vyvinuly se v starověku význačněji pouze u duchaplného a značně rozumově překypujícího národa řeckého, který však postrádal humoru citového; od Řeků přiučili se vtipnosti a satiře také Římané, a rovněž nedospěli k humoru citovému. Jako za klassické doby řecké Aristofanes a Sokrates, tak i v poslední době antiky Lukian zůstali omezeni na vtipnost rozumovou, ba nepronikli ani k rozumovému humoristickému názoru světovému.

Teprve lidé renaissanční, jednak plní ještě mladické bujnosti temperamentu národního, jednak zdědivší myšlenkovou vyspělost antickou, postoupili nejen ke vtipnosti a satiře jako Erasmus Rotterdamský a staročeští satirikové, nýbrž i k divokému humoru, jako Cervantes, Shakespeare a Rabelais. Když renaissanci vystřídal osvícenský racionalism, myšlenky počaly opět jednostranně převažovat nad citem a fantasií, jako u Logaua a Lessinga, a pouze některým osvícencům, hlavně Molièrovi a Voltairovi, podařilo se k drobné myšlenkové jiskrnosti vtipu a ostří satiry při-

pojit celkovější pojetí života a barvitější hru obrazivosti, čímž poněkud vynikli nad Lukiana.

Ale teprve romantika přivedla na vrchol dokonalosti citový humor a tím překonala rozumovou jednostrannost osvícenství. Jiskry humoru Goethova a satiry jeho vytryskují ještě dost klidně; satira Byronova již víří mocným temperamentem a rozmarem a přetížena je myšlenkovou plností reflexe anglické, takže časem se blíží až k mezi pravého humoru velkého slohu. Vrcholu však humor moderní dosáhl teprve když se k bohatství představ a vtipu přidružil hluboký cit slovanský — u Mickiewicze a Gogola.

K nim, zejména ke Gogolovi, přímo se druží humor Havlíčkův. U málokterého ze všech velkých humoristův a satiriků proniká všecku téměř jejich tvorbu tak důsledný a jednotný živel satirického úsměvu nebo posměšku, jako u Havlíčka. Od chvíle, kdy dvaadvacetiletý Havlíček v Moskvě „nalezl sama sebe", neznáme od něho, jak správně dí Quis,[23]) ani jediného verše, který by nebyl satirický nebo žertovný, a také v jeho próse belletristické zní potom napořád struna satirická. Quis vyjímá z toho jen básně „Má hvězda" a „Moje píseň", ale ani tyto básně nejsou docela prosty nádechu smavého, hravého a posměšného. Kdežto Lessing, Mickiewicz a Gogol, ba i Rabelais, Voltaire, Shakespeare a Cervantes

---

[23]) Spisy Karla Havlíčka, díl II., str. XIX. (1907.)

napsali celé velké výtvory neb aspoň celé partie ryze pathetické nebo vážně vyprávějící a rozjímavé, Havlíčkův humor a vtip začasté proniká nevázaně i v jeho kritikách, polemikách a článcích politických.

Že tento živel byl Havlíčkovi vrozen, je zřejmo již z této jeho všudypřítomnosti v jeho tvorbě. K naprosté jistotě dotvrzuje ten fakt i řada příběhů z jeho života a citátů z jeho korespondence; všude opět a opět se vrací jeho vtip a žert, jeho parodistický humor, parodující třeba sama sebe a osoby sobě nejbližší a nejmilejší. Již v prvé charakteristice, kterou Havlíček jako student zanechal o sobě a svých přátelích,[24]) přikládá sám sobě povahu či schopnost komika a humoristy; v prvém náčrtku svých literárních plánův[25]) opět věnuje zvláštní pozornost humoru, satiře, šprýmům a parodiím (Čert a jeho království; Senatus populusque Kocourkovianus; Nová paprika; Medvědí almanach atd.). Za let studentských živel ten býval tlumen hlubokým přerodem náboženským i mystickou a romantickou četbou (zejména Lamennaisem), vyhovující jinošskému roztoužení dospívajícího mladíka; jakmile však Havlíček prošel náboženskou krisí, dostal se do života praktického

[24]) Otištěna v mém „Havlíčku" na str. 39.

[25]) Otištěn v Havlíčkově životopise od V. Zeleného (Osvěta, 1872; nově vydáno v III. svazku Havlíčkových spisů F. V. Krejčím u B. Kočího 1906, str. 181).

zrál četbou Lessinga, citově četbou Gogola, umělecky vlivem obou dvou, spadly s něho zbytky lyrické romantiky mladistvé i mystického roztoužení a zjevil se jeho racionalism, vybuchující ve vtip a satiru, a citová hnutí jeho ústila od té doby nejraději v humor.

Díla cizí měla při této Havlíčkově vrozené vtipnosti pouze význam činitelů jeho vnitřního osvobození, ustálení a inspirace. Poněkud zřetelněji jeví se v epigramech pouze vliv Abrahama a Sancta Clara, Čelakovského, Logauův, Lessingův a Puškinův, v próse vliv Gogolův. Později zdá se, že poněkud působili na humor Havlíčkův také Webrův Demokrit, pak Voltaire a Lukian svým skepticky racionalistickým vtipem, méně již okázalá duchaplnost a slohová nakadeřenost Börneova a cynism Heineův. Humor jeho vrcholných výtvorů, hlavně Křtu sv. Vladimíra, bezohledností dikce i představovou divokostí připomíná a dostihuje Rabelaise.

Ode všech uvedených blíženců vtipu a humoru svého, vyjímaje Abrahama a S. C. a Gogola, Havlíček odlišuje se lidovostí vrozenou i úmyslně a programově pěstovanou. Tato vlastnost vede pak již k jiným rysům osobnosti Havlíčkovy.

VI.

Lidovost.

V předchozích úvahách stopovali jsme podstatný rys civilisace — umělost, přímočárnost, logičnost. Viděli jsme, jak rys ten jeví se

v rozličných oborech činnosti lidové a jak nabývá jednostranného, samovládného rozmachu v obdobích pokročilé civilisace, specielně v posledních stoletích kultury evropské, v nichž jeví se nejrázovitěji jako osvícenství 18. věku. Shledali jsme v tomto směru dva zvláštní živly podružné: aplikaci umělosti civilisační na vývoj vlastní bytosti lidské čili výchovu, a její aplikaci na spojování představ ve formě vtipu, tedy jakési zdvojmocnění (neboť představy samy jsou plod logičnosti, tedy civilisační umělosti, vtip pak je specielním umělým použitím jejich vztahů, které pro svou zvláštní umělost budí překvapení a rozjaření). A probrali jsme stručně konkretní případ těchto všech živlův, obsažený v bytosti Havlíčkově.

Veškeré uvedené rysy jsou ryze společenské. Kdyby i lidská společnost se svou kulturou nebyla vlastně plodem přírody, v nejširším smyslu, bylo by lze rysy ty nazvat protipřírodními; a jsou protipřírodními aspoň potud, že v nich vystupuje veřejně a rozhodně živel, který před vznikem civilisace v přírodě se buď vůbec nevyskytoval (pojmové, logické myšlení) nebo vystupoval jen podružně (na př. v přímkách krystalů). I obě specielní aplikace kulturní racionalistické přímočárnosti jsou ryze společenské: výchova je společenským jevem sama sebou, vtip a satira pak, jak jsme viděli, týká se v jádře rovněž jen lidí a společnosti. Přírodu nevychováváme ani nestíháme satirou: lidská umělost a

rozum ji dovede pouze přetvářet a svým potřebám přizpůsobovat. Kde toho nečiní buď proto, že lidská moc naprosto nestačí k zasažení do dějství přírodního (hvězdy), nebo proto, že vlastní zájem nutí člověka k šetření přírody (ochrana lesů), tam lidstvo se omezuje na úlohu passivního pozorování a požitku hmotného nebo duševního (občerstvení procházkou v polích a lesích, sbírání a požívání plodů, pohled na hvězdnatou oblohu). Racionalism, výchova, vtip, posměch a humor ovšem se vyhýbají tomuto poměru k přírodě, a obracejí se směrem druhým, ryze společenským. Tak i Havlíček doznává: „Mne celá příroda, hvězdy atd. nic netěší, jen člověk a jeho vnitřní svět".[26]) Jeho zájem, i když někdy si přímo všimne přírody, je ryze společenský — tak v Alpách vidí jen

„Hory, skály ohromnější ještě
než je hloupost mezi národy" atd.
(Tyrolské elegie.)

— a v chvílích nevolnosti, kdy lidé s citovější povahou spěchají se občerstvit dojmy z přírody nebo mystickou útěchou, Havlíček hledá občerstvení v prostředku ryze společenském, v humoru a vtipu: „To je již můj obyčej, že o nesnázích nemohu jinak mluviti než žertem, poněvadž jest nejlépe v smíchu s nimi zápasit."[27])

---

[26]) V rukopisech Tůmových.
[27]) Dopis Klejzarovi, 27. dubna 1844 (viz mého „Havlíčka" na str. 65.).

Ale právě v této vlastnosti, jakožto žertující satirik, Havlíček, jak uvedeno, liší se téměř ode všech velkých satiriků svou l i d o v o s t í. Vtip a satira vede bezděčně k póse domnělé povýšenosti nad své bližní. Jakkoli tato povýšenost je nejčastěji rysem povah nízkých a talentů malých — jen hlupák se může opravdu domnívati, že cenou převyšuje toho, na nějž udělal vtip — přece jen vtipnost neustále svádí i nadanější a ryzejší povahy k přezírání jiných. Nebezpečí tomu humoristé unikají buď tím, že se nesmějou jen jiným, „nýbrž také vždy sobě, třeba ne nahlas",[28]) nebo tím, že jako Rabelais časem odvracejí se od posměšného tónu a noří se v hlubiny pravd vážných a vroucích — toť cesty ryze individuální, — nebo, jak činí specielně Havlíček, tím, že hledí splynout s humorem lidovým a nalézti v něm svůj výraz, radost i osvobození.

Tímto rysem Havlíček nejen se liší od jiných, nýbrž jde právě proti obvyklému proudu humoru, vtipu a satiry. Většinu satiriků satira vede k aristokratismu, k pohrdání společností a zejména lidem;[29]) satirik obyčejně

---

[28]) Havlíček v dopise Řezáčovi 1. února 1852. Doložka, „třeba ne nahlas", dosvědčuje, že i velký humorista přece jen rád šetří sám sebe více než jiných.

[29]) I demokrat Börne, jenž považuje vtip za „demokratický princip v říši ducha" (Aus meinem Tagebuche X., v Recl. vyd. spisů I., 567), psal vlastně jen pro inteligenci a to jen pro určitou, literárnější část její.

se rozpřahuje jako sekáč a vše kolem sebe podtíná, — až zbývá jen jeho suverenní osobnost. Havlíčka jeho dar vtipu naopak sbližuje s lidem opovrženým. On vtipy své vyjadřuje úslovími lidovými, v lidovém duchu je i koncipuje, takže se místy za populární formou sám téměř k nepoznání ukrývá a ztrácí. I nejhrubší povaha této demokratické vtipnosti je mu milejší, ba jak paradoxně praví, jest mu i slušnější nežli škrobená zdvořilost: „Lidé vysokých stavů, mníce se za lépe vychované a zdvořilé, jsou v této zdvořilosti mnohem hrubší než největší mlachuba."[30])

Ještě paradoxněji se vyslovil v dopise z Brixenu,[31]) přímo velikolepě nehorázném: „Já mám jakýsi instinkt proti zdvořilým lidem. Jen mezi grobiány se cítím jako doma.. zdvořilosti se může každý naučit, ale grobiánem se musí narodit, a kdo by se chtěl grobiánem jen na oko stavět, toho pozná každý pravý, rozený a „ächt" grobian hned na první pohled, jako se rozeznává papírový šesták od stříbrného."

„Ostatně... svět strany těchto dvou pojmů zdvořilosti a grobianství zcela opačně mluví: neboť každý, koho svět obyčejně jmenuje zdvořilým člověkem, jest vlastně největší grobian: seine äussere Erscheinung nur ist Höflichkeit, sein eigentliches Wesen Grob-

---

[30]) V rukopisech Tůmových.

[31]) Krásovi, 11. února 1852, otištěn v Přehledu V., 1906—7 (str. 780).

heit a svět soudí vždy jen „nach der Aussenseite". Naopak ale každý, koho svět obyčejně za grobiana drží, jest právě zdvořilý a uctivý člověk, neboť grobianství jest jenom zevnitřní slupkou, kterou zahalena jest vnitřní zdvořilost; grobianství jest jen zbraň, kterou dobrotivá příroda opatřila dobré lidi, aby svět příliš nezneužíval jejich dobroty."

I v tomto paradoxním aforismu, nad nějž ani Rabelais a Cervantes nenapsali nic bezprostřednějšího, vtipnějšího, bujnějšího a smělejšího,[32]) vystupuje lidové přísloví, že pod drsnou slupkou bývá dobré jádro. A obsah aforismu toho vede přímo k Havlíčkově zálibě v nehledaném výraze a vtipu lidovém. Při tom Havlíček zdůrazňuje, že se „grobiánem" narodil, právě tak, jako se výslovně honosí v shora uvedeném dopise Řezáčovi vrozeným svým humorem a satirou. Významno, že tyto projevy činí z Brixenského vyhnanství, tedy z doby, kdy osobní jeho zkušenost v činnosti i v utrpení dosahovala vrcholu — tehdy teprve uzrávalo v něm plné vědomí o hloubce humoru jeho, a tehdy vyvrcholila i jeho satira v Tyrolských elegiích a Křtu sv. Vladimíra. V těchto básních vrcholí jeho osobnost, ale zároveň jeho lidovost.

---

[32]) Havlíček tu daleko překonává obdobný aforism Börneův: „Velkým nedorozuměním je, zapovídat politickým spisovatelům hrubost a dovolovat jemnost! Měl by se dělat opak." (Fragmente und Aphorismen č. 16, Recl. vyd. spisů II., 490.)

A ze všeho vyplývá, že původ jeho lidovosti netkvěl v naučeném nebo navyklém demokratismu, nýbrž ve vrozené vlastnosti a schopnosti, vyrážející nezkrotnou silou z jeho bytosti.

Jeden cizí vliv na tuto lidovost však přece pravděpodobně účinkoval — zvláštní náhodou je to právě vliv, jenž vyvolal u Havlíčka (aspoň částečně a zevně) i opačný rys jeho literárních a specielně satirických projevů: Abraham a Sancta Clara. Kázání tohoto německého kněze z řádu bosáků, působivšího v 17. století, jsou prapodivnou směsicí protiv. Vedle vážných naučení a důtek prší v nich malicherné a nevěcné hříčky slovní, vedle mravní přísnosti panuje zdravý vtip a bezuzdná prostořekost, vedle latinských citátův a učených obratů šklebí se nehorázné přezdívky a populární výklady, neštítící se nejhrubší triviálnosti. Výbor z kázání tohoto mnicha „Judas der Erzschelm" vydal r. 1841, právě když Havlíček studoval v semináři, pražský nakladatel a pozdější vydavatel Havlíčkových časopisů C. W. Medau. Havlíček ve vtipných, ač kostrbatých výkladech těch našel zalíbení a některé rysy jeho díla připomínají vliv kázání originálního mravokárce, jenž dovedl posluchačstvo zároveň kárat i bavit, výklady theologické promíchával anekdotami a zbožnosti napomáhal drastickou dikcí i slohem. Zejména latinské nadpisy a vsuvky Havlíčkových epigramů jeví vliv latinských floskulí

Abrahamových[33]) a dodávají dotyčným pracím Havlíčkovým vzezření zdánlivě učené, nelidové, ačkoli vnitřní ráz jejich je prostý, přístupný každému, kdo ví, oč běží (zejména v místních a časových narážkách). Zároveň arci působila na Havlíčka Abrahamova drastická popularnost, chápající se třeba hrubých prostředků k upoutání posluchačův a ke zdůraznění obsahu. Tato vlastnost jeví se v mnohých epigramech Havlíčkových, nejvíce však v prvém zpěvu Křtu sv. Vladimíra, psaném v Rusku, tedy ještě za čerstvého dojmu kázání bosákových.[34]) Avšak i pozdější zpěvy této básně, psané v Brixenu, obsahují výroky a zejména slohové efektní obraty, blízké Abrahamovi.

Též obsahově působil tento mnich na Havlíčka — což připomínám zde pro souvislost — háje chudé a káraje boháče a kněžstvo, čímž utvrzoval Havlíčka v jeho vlastním odporu vůči hierarchii a v jeho demokratismu. V „Jezovitském marši" (Křest sv. Vladimíra, zpěv IX.) jsou místa velmi podobná výtkám, jež Abraham a Sancta Clara činil kněžské požívačnosti a zištnosti („dass sie genauer sind auf den Zehent, als auf die zehn Gebote";

---

[33]) Z části ovšem jsou to též dozvuky latiny seminární.

[34]) Příčiny a znaky tohoto rysu, pokud nezávisí na vzoru Abrahamově, rozebral jsem ve svém „Havlíčku" na str. 71—75, 81—83.

„diesen findet man öfter beim Bier, als beim Brevier"[35]) atd.).

Obsah i forma kázání Abrahamových zanechaly stopy dokonce i v Havlíčkových článcích politických, jak svědčí na př. proslulý závěr článku „Správa záležitostí obecních",[36]) pro který byl Havlíček pohnán před Kutnohorskou porotu.

Ovšem ani tento nápadný vliv nebyl by na Havlíčka působil tolik, kdyby se nebyl shodoval s jeho náladou protiklerikální a také s jeho vrozenou lidovostí. Abraham pouze urychlil a rozjasnil to, co v Havlíčkovi již klíčilo.

Vrozená lidovost, která je nejcharakterističtější známkou Havlíčkova humoru a klíčem k pochopení jeho ohromného vlivu žurnalistického na širokou veřejnost národní,[37]) zároveň vede k pochopení a výkladu jeho poměru k společnosti. V úvahách předcházejících poznali jsme jeho racionalism, jeho logičnost a přímočárnost, víru v moc umělé výchovy a sociálně umělou stránku jeho vtipu. Nyní shledáváme, že vtip ten má i stránku

---

[35]) Cit. knihy (Des Abraham a Sancta Clara . . . . Vorträge und Spräche) str. 80 a 82.

[36]) Slovan 9. dubna 1851.

[37]) Vliv ten je podstatně rozdílný nežli byl v Německu žurnalistický vliv Börneův a Heineův. Jejich vtip býval prskavkou, která přelétla bez hlubšího účinku — vtip Havlíčkův slévá se však s jeho tendencí v nejopravdovější celek a pokud bývá někdy pouhým výbuchem rozmaru, přece neuvádí autorovu opravdovost na scestí tak jako Heineova kousavost.

sociálně přirozenou, totiž rodovou souvislost s povahou lidu českého, které Havlíček si byl vědom, kterou ještě vzdělal a doplnil naučeným, programovým demokratismem a která se tak stala vlastní osou jeho bytosti. Obé — racionalistický liberalism i rodová lidovost — obsaženo je v jeho doznání, že ho netěší zevnější příroda, nýbrž jen lidé.

Zásady své lidovosti přirozené vyznačil nejúplněji v Obrazech z Rus, zejména ve stati „Gulaňje". Všemi obrazy těmi proniká jeho vášnivá záliba pro svéráznost lidu ruského; „jen samostatnost a původnost učí, hřeje a těší",[38]) Havlíček se jí nemůže nasytit, i její sebe drobnější a malichernější ukázky jsou mu milé a na konec se dává strhnout až k úsudku, že západoevropské vzdělání ruskou povahu kazí, a že vůbec vzdělanějšímu obecenstvu „jenom hlavy, rozumy se víc a více osvěcují, srdce však ledovatí".[39])

Úsudek ten, jenž v obrození českého národa má dávnou tradici — již Puchmajer na samém počátku 19. století jej vyřkl[40]) — připomíná zřejmě vliv romantiky, tedy oposice proti osvícenství, jehož podíl v Havlíčkově bytosti je tak podstatný. Poněvadž pak, jak

---

[38]) Spisy, vyd. Quisovo II. 22 (vyd. F. V. Krejčího str. 51).

[39]) Spisy II. 63 (Quis); 64 (Krejčí).

[40]) V proslulém předzpěvu k IV. svazku jeho sbírky básní („Jak žalostné jsme dočkali se chvíle"): „Osvícení nyní jen světlý mozek, srdce tmavé činí".

řečeno, poměr těchto dvou živlů jest osou bytosti Havlíčkovy, sluší jej probrat zevrubněji.

VII.

Civilisace a přirozenost.

Havlíček jasně prozrazuje živel, který jej vedl k citovanému protestu proti chladnému osvětářství. Na témž místě, kde tento protest vyřkl, podotýká při líčení národní zábavy ruského lidu: „Taková čistá nezkalená radost připomíná nám první blažené doby člověčenstva anebo život štědře od Boha nadaných krajů, kde se lehce nabudou potřeby života, kde šťastní obyvatelé větší část žití svého tráví ve hrách, bez péčí o budoucí den."

Zde se ozývá Rousseauova víra v blaženost „přírodního stavu" lidstva, která se shoduje dobře s uvedeným protestem proti chladné osvětě. Ale zároveň patrno, že Havlíčkovi tento přírodní stav není dogmatickým povšechným principem, jako Rousseauovi, nýbrž stavem specielním. Havlíček jej nepojímá jakožto ráj úplně ztracený, neboť považuje za možno, aby se opakoval v příznivých krajích a podnebích, kde příroda je štědrá a výživa nedá mnoho práce.

Tím ovšem Havlíček pošinul otázku na pole, kde rozpor mezi jeho osvícenstvím a romantikou vystupuje neméně nápadně. Takové případy, kde lidé jsou prosti starostí o výživu

a mohou se oddat hrám a zábavám, jsou možny dva: buď v teplém podnebí, ale tam štědrost přírody vede člověka spíše k lenosti nežli k blaženosti, nebo v poměrech společenských, kde vládnoucí třída užívá volně zábav proto, že práci uvalila na bedra třídy poddané. Tento případ (poddanství) se Havlíčkovi příčí naprosto, onen pak (zlenivělost) se s ideálem jeho neshoduje rovněž;' jeť Havlíček hlasatelem práce, a v zápětí za výrokem právě citovaným prohlašuje onu blaženou náladu ruského lidu za zvláštní dar a schopnost, nekalit si odpočinek po životních trampotách péčí o budoucnost. Odpočinek pak ovšem je možný jen po práci.

Rozpor ten vysvitl by mnohem ostřeji, kdybychom proti sobě postavili výroky Havlíčkovy z rozličných dob. Protože však rozpory takové bylo by lze aspoň do jisté míry vyložit rozdílem chvilkových nálad, trvám při jediném citovaném oddíle jediné práce Havlíčkovy, totiž závěru stati „Gulaňje", kde jedním dechem přímo za sebou, ba zároveň vysloveny jsou názory vytryskle z Rousseauovské romantiky, pak z její znárodnělé odnože 19. věku, posléze i názory osvícenské a sociálně liberální. Zde nelze se dovolávat změny nálady ani chvatu žurnalistického; stať psána je se zřejmou rozvahou, Havlíček tehdy ještě redaktorem nebyl, a nad to uložil v ní názory, které v něm patrně uzrávaly nejméně dvě leta.

V dosavadním rozboru stati té shledali

jsme, že velebí evangelickou blaženost bezstarostnosti (Nepečujte o zítřek a pod. výroky Kristovy), kterou vkládá do poměrů primitivní společnosti v duchu Rousseauově, nejsa si právě tak jako Rousseau vědom, že primitivní člověk svou bezstarostnost odpykával krutým strádáním, neuměje se zásobit pro doby neúrody a nečasu. Havlíček však nejen, jak jsme viděli, víru v blahost primitivního stavu lidstva zbavil dogmatické výlučnosti Rousseauovské; hned v zápětí ji zbavuje i výlučnosti individualistické: velebí při ruských slavnostech „příjemný, rodinný ráz, který se bohužel vždy více a více tratí u všech vzdělaných národů. Jako nějaká kletba vzdělanosti, vybroušenosti mravů přichází nyní vůbec na Evropu zkáza neb ochladlost domácích rodinných svazků. Čím více se evropejské lidstvo v celosti, ve velikosti k sobě blíží, tím více se jednotlivci, rodiny od sebe vzdalují a odcizují. Duch manufakturní, fabriční, spekulantský pohlcuje všechnu krásu, dětinskost, nezkaženost, přítulnost dávných blažených časů. Všechno, i naše radovánky, dýše již tímto fabričním, mašinovým puchem . . . . Na východu Evropy, v Rusích a v Polsce panuje vždy ještě krásná, srdečná rodinnost."

Havlíček tudíž odmítá kosmopolitický individualism, jak se jevil zejména ve fysiokratické a liberalistické nauce národohospodář-

ské. Stojí mnohem blíže národnostnímu stanovisku Německa z doby válek a po válkách Napoleonských, stanovisku Jahnovu, Fichteovu, Menzelovu a Börneovu.

Právě uvedený výrok Havlíčkův o vzájemném odcizování i rozkladu rodin, nastávajícím zároveň se sbližováním národů je vlastně pozorováním theoreticko-sociologickým. Havlíček tu s pronikavostí sobě vlastní postihl, že osvětový pokrok jest jen relativní, že totiž jeho výhody jsou vyvažovány určitými nevýhodami, a tím se ukázal jedním z prvních

[41]) Slovan 1850 (v červenci a v listopadu): „Slovanská politika“ a „Spisovní jazyk na Slovensku“.

sociologů slovanských, kteří omezili platnost ušlechtile jednostranné Turgotovy a Condorcetovy theorie pokroku, šířící se z Francie neodolatelně do všech končin evropské civilisace. Teprve patnáct let po Havlíčkovi stanovisko to vyřkl mnohem určitěji Tolstoj ve svých statích paedagogických.

Havlíček ovšem, nejsa theoretikem odborným, chápal otázku tuto prakticky, a vedle objektivní formulace položil i svoje subjektivní mínění, lépe řečeno své osobní vyznání víry a záliby. Pokračuje v úvaze citované chválí, že v zemích východoslovanských vládne srdečná rodinnost jak mezi příbuznými, tak mezi pánem a sluhou. Z výkladu jeho nelze rozeznati, zdali je si aspoň z části vědom toho, že poměr ten nemá příčinu v nedostatku rozumové osvěty ani v pouhé povaze národní, nýbrž v širším rozsahu staré rodiny, která i sluhy pokládala za své členy; patrně si toho vědom není, neboť i všeobecná sociologie propracovala se k poznání tomu teprve mnohem později zejména zásluhou Morganovou. Ale pro Havlíčka osobně charakteristické je rozhodnutí, jímž výklad končí: „Může být rodinný, příjemný svazek mezi pánem a otrokem; ačkoli však dobří lidé ve všech poměrech dobře spolu žíti mohou, jsem přece ostatně toho mínění, že jest lépe a čestněji pečovati sám o sebe, než býti otrokem nejdobrotivějšího pána."

Zde Havlíček osobně přece jen se hlásí k liberalismu a zdá se, jakoby patriarchální

poměry pokládal za neudržitelné; jinak však projevuje tu značnou zdrželivost úsudku o formách společenské organisace a připouští poměrnou možnost i výhodnost všech, podobaje se i v tom poněkud Rousseauovi. S tímto názorem Havlíčka jako spisovatele nepolitického srovnává se pozdější jeho prohlášení z poslední doby politicko-žurnalistické činnosti:

---

[42]) Slovan 10. července 1850 („Rusové").
[43]) Tamže.
[44]) Spisy II. 144 (Quis); 90 (Krejčí).

VIII.

Nacionalism.

Ve směru tom Havlíček nedal se mýlit ani svádět žádnou theorií, ani tou, kterou sám v politice uznával a šířil, totiž liberalismem. Národnost českou cítil přímo jako část bytosti vlastní — bylť sám jednou z nejvýraznějších individualit, co se jich kdy v národě českém zrodilo — a buditelským proudem, jímž uchvácen byl za studií, pak vlivem ruským, jenž sesílil v něm národní sebevědomí, přiveden byl k rozhodnému nacionalismu, zaujímajícímu přední místo v jeho snahách soukromých i veřejných.

„Blaho a sláva národu československého jest náš nejhlavnější oučel, k tomu směřujeme všemožně a hotovi jsme všeho jiného, buď si to cokolivěk, odříci se, kdyby to blahu a slávě

českého národu překáželo," napsal jako první zásadu Národních Novin, 7. června 1848.

Výslovně a opětovně kladl váhu na to, že svoboda politická bez svobody národní je nicotna. V revolučním hnutí r. 1848, kdy snaha po svobodě politické byla společnou všem národům, pokládal správně za nezbytno, aby liberalismem tím nebyla odstrčena práva národnostní. Dovedl právě časových hesel liberálních využívat na obranu tohoto úsilí.

Tím směrem se bral a působil po celou dobu revoluční, takže ve skutečnosti v Národních Novinách převládala obrana českých a slovanských snah národních před obranou politické ústavnosti a tím se Havlíček lišil nejen od žurnalistů německých, nýbrž i od českých radikálů, kteří v době té kladli větší váhu na svobodu politickou. (Na př. Sabina 6. dubna 1848 v prvém čísle Pražských Novin, které převzal po Havlíčkovi, zahájil redakci svou

---

[45]) Národní Noviny v dubnu 1848 (Naše politika I.).
[46]) Nár. Noviny 29. září 1848 (Slovo včas.).

článkem „Veřejnost", kde o národní rovnoprávnosti a svobodě není ani zmínky a všecken zájem jest upjat k zrušení censury atd.; jaký to rozdíl od Havlíčka, jenž zahajuje každý program svůj heslem svobody národní!) Teprve po státním převratu v březnu 1849, kdy bylo jasno, že svobodě politické nastávají nebezpečí tužší nežli dříve, i Havlíček viděl se nucen bojovat za liberální hesla a požadavky častěji a v Slovanu, vydávaném již za tuhé reakce, směr ten dosáhl vrcholu.

Zřejmo tedy, že Havlíček jakožto žurnalista byl stejně rozhodným liberálem i nacionálem, ale podle okolností, to jest podle potřeby dle politické situace stavěl v popředí tu část programu, která byla právě víc ohrožena.

Jest však patrný rozdíl mezi Havlíčkem jako žurnalistou a politikem, totiž jako činitelem veřejným a mezi jeho nejvlastnějšími zálibami osobními. V proudu revoluce r. 1848 a reakce r. 1849 až 1851 nebylo jiné volby, než aby propagoval politický liberalism, protože směr ten byl praporem všech tehdejších bojovníků za politický pokrok. Svoboda tisku, ústavnost, zrušení roboty, veřejnost správy i soudnictví, svoboda spolková, samospráva obcí — taková a podobná hesla liberální nebo z liberalismu odvozená plnila politické jeho úvahy i poznámky. Ale je zajímavo, jak poměrně málo jeví se ve formulaci hesel těch osobnost Havlíčkova. Havlíček bojuje za politickou svobodu rozhodně a upřímně, ale přece zpravidla ne tak nenuceně a s takovým

olympickým rozmarem hravého a dravého vtipu, s jakým zápasí za heslo svobody národnostní. Je zřejmo, že liberalismu politickému se naučil, ale Čechem se zrodil; a jakkoliv i nacionalismu se naučil teprve jako jinoch, přece jenom nacionalism pouze probudil rysy dávno v něm hotové, uložené, kdežto liberalism sice také, jak jsme viděli, připial se k jeho rozumovosti a přímočárnosti osobní, ale nebyla to aplikace absolutně nutná, nýbrž aplikace provedená vlivy počasnými, která ustupovala ihned, jakmile žil delší dobu v poměrech jí vzdálených, na příklad v Rusku. Také jsme viděli shora (kap. III.), že Havlíček pojímal liberalism svérázně moralisticky, tedy ne pouze v běžném smyslu. V článku shora citovaném[47]) redukoval liberalism, jak jsme viděli, na rozumnost a poctivost, a dokonce tam prohlásil Ježíše za „nejpřednějšího liberalistu", heslo pak „co sám nechceš trpěti, nečiň jinému", za nejliberálnější zásadu na světě. Je nabíledni, že takovéto pojetí liberalismu jest ryze osobní, je subjektivní, ideální a nepolitické, a že Havlíček v jádře nebyl úplně za jedno s liberalismem ve smyslu ryze a běžně politickém, jinak by si jej nebyl motivoval takovým zvláštním způsobem. Třeba proto přihlédnout k jeho politickým formulacím podrobněji, abychom zjistili jeho skutečný poměr k liberalismu.

---

[47]) Nár. Noviny 30. srpna 1848.

IX.

Politické názory.

Politickou sociologii svou poměrně nejsoustavněji Havlíček se pokusil rozvinout v článku „Co jest obec?".[48])

Vychází z morálního názoru, že „základním uzlem člověčí postavy" je protiva „egoismu (pro užitek)" a „mravnosti (z náklonnosti)". Připomíná, že je to táž dvojice, kterou Schiller jmenuje hladem a láskou. Označení, kterým Havlíček zaměnil výrazy Schillerovy, blíží se anglickému utilitarianismu, celé pojetí pak Comteovu positivismu. Comte praví,[49]) že je třeba reformovat nejprve ideje, pak mravy, pak zřízení společenská, a Havlíček podobně se opírá o ideový základ, z něho přechází k mravnosti a odtud k politice (což jindy, jak jsme viděli, vyjadřuje větou, že politika musí být rozumná a poctivá).

Sílu zmíněných základních dvou pudů lidských Havlíček odhaduje podobně jako národo-hospodářský liberalism: egoism či užitek pokládá za hlavní pohnutku člověka zejména v obci a státu; náklonnosti (altruismu) vykazuje místo podřízené, a soudí, že směr ten převládá pouze v rodině, „této malé obci", a to proto, že se v ní „pokrytství mnohem tíž provésti dá."

---

48) V Pražských Novinách koncem 1846.

49) Cours de philosophie positive díl VI. str. 521 (čes. Brejchův překlad výtahu Rigova ze „Sociologie" str. 396).

Takto Havlíček se kloní k politice zájmové a utilitaristické, zakládaje politický život na prospěchu, jenž ze společenské organisace plyne členům. Uznává, že v životě veřejném se také jevívá „náklonnost, obětavost atd. (co se patriotismus zove)“, ale jen jako činitel nahodilý, na němž obec založit nelze. „Každá dobře zřízená obec musí být ale založena na užitku a sice na užitku všeobecném, tak aby každý oud v tom poměru užíval společných výhod a užitků, v jakém poměru nese společné obtíže.“[50])

To všecko jsou logické, přímočaré důsledky z nauky, že stát vznikl smlouvou, že totiž lidé se spojili, aby si tím prospěli. Kterak tento názor logicky i historicky vyplývá z nacionalismu, bylo vyloženo shora. Havlíček v citované povšechné úvaze o hodnotě obce jej opravdu přijímá. „Člověk právě tím, že do obce vstupuje, k rozličným povinnostem se zavazuje, které by sic jinak (jako pouhý člověk osamělý anebvrodině živoucí) neměl, a k těmto povinnostem zavazuje se dobrovolně jen proto, že z toho spolku, od té obce za to větší užitek očekává“. Toť pravoměrná nauka o smlouvě společenské, připomínající samého Hobbesa, jenž i absolutism hájí názorem, že je lépe podrobit se jeho omezením

---

[50]) Pro poměr Havlíčkův k Börneovi sluší si všímnouti, že Börne takový názor naprosto zavrhuje. (Spisy Reclam. vyd. III. 316.)

svobody osobní, protože vláda za to zaručuje řád a zamezuje nejhorší škody (zejména boj všech proti všem).

Havlíček však v této dogmatice neuváznul. Logická důslednost jeho racionalismu sice jej při abstraktním výkladě o obci svedla na chvíli k tomu, že zabředl do samého jádra doktriny osvícensko-politické. Ale patrně sám cítil, že zašel daleko. Dodáváť ihned, že „užitek" nebere zde „jen ve smyslu nejhrubším", a o něco níže v témž článku opravuje výrok shora uvedený, poznávaje „předůležitou okolnost", která ve skutečnosti vyvrací onu apriorní konstrukci, že totiž „jsme do obce, ve které žijeme, dobrovolně a po dobrém rozvážení nevstoupili, nýbrž se v ní zrodili, a tak nechtíc se oudy obce stali."

Touto poznámkou Havlíček napravuje chybnost předchozí vzduchoprázdné konstrukce a projevuje schopnost k realistickému, organickému a historickému pojetí obce a státu. Nepřiklonil se však k pojetí tomu v citované úvaze z r. 1846 hned a samočinně, naopak jeví k němu nechuť. Vykládá, že občané, kteří se stali členy obce bezděky (tedy většina občanů, neboť většina se zrodila v obci a státě, kam patří nyní) „neznají obyčejně ani oučele obce své, ani zřízení její a takové občany neměli bychom ani občany nazývati, nýbrž vlastně nábytkem obce!!" Neboť lidé takoví existují prý v obci „jako almara v pokoji", totiž nevědomky; proti nim Havlíček jakožto lepší ob-

čany staví ty, kdo k obci přistoupili dobrovolně, neboť takoví prý se dříve seznámili se zřízením jejím a souhlasí s ním.

Vidíme, kam až zabíhal vliv doktriny o společenské smlouvě: i spisovatel tak bystrý jako Havlíček ještě v polovici 19. století a na místě, kde si počínal být vědom organického, rodového vzniku obce, přece se neubránil, aby tento přirozený vznik občanského poměru nesnižoval na pouhý mechanism („nábytek") a aby nad něj nestavěl uměle přijaté nebo vytvořené občanství jako typ domněle vyšší! Tak Havlíček se přiblížil k samému postřehu, z něhož po čtyřiceti letech Tönnies vybudoval svou nauku o dvou typech společenských (Gemeinschaft und Gesellschaft), ale nepronikl při tom k poznání, že jádrem obce je právě onen domnělý „nábytek", totiž členové, kteří se v obci zrodili. Ani jeho živý nacionalism nepřivedl ho r. 1846 k poznání, že obec právě tak, jako národ se skládá v prvé řadě z osob společného původu, jak o národě vykládal sám v „Obrazech z Rus" téhož roku.[51])

Bylo potřebí nového praktického nárazu, aby Havlíček dospěl k plnému vědomí, že obec nelze utvářet uměle, že vznikla organicky. Když v září r. 1849 počali správní úředníci v Čechách obce proti jejich vůli spojovat v celky po 10—15 obcích, Havlíček ozval se proti tomu a napsal: „Obec nedá se utvo-

---

[51]) V úvodě stati „Cizozemci v Rusích".

řiti od některého ouřadníka na papíře, obec utvořila se sama během mnohých století."[52]) Tak Havlíček, veden praktickými potřebami, došel přes osvícenství své a přes nacionalism k pochopení, že obec je celek organický, historicky vyvinutý. Na stanovisku tom pak setrval, jak ukazuje na příklad jeho výrok, že cit občanův, který považuje stát za nepřítele a za škůdce, jest „nepřirozený"[53]) a může, resp. musí vzniknout jen ve státech špatně řízených.

Stanovisko toto, i dříve citovaný názor o samočinném, historickém vzniku obce ovšem se shodují s liberalismem potud, pokud směr ten hlásal, že stát nemá se vměšovat do společenského života, nýbrž má jej ponechat přirozenému jeho chodu (laissez faire). Názor ten však postoupil již za orthodoxní liberalism, který své odmítání státní ingerence opírá o konstrukce stejně sociálně umělé, jak uměle, t. j. rozumově a pojmově utvořeno je samo zřízení státní, — totiž o tak zvaná lidská práva všeobecná. Havlíček sice konstrukce ty s liberalismem sdílel, ba stavěl se na odpor libovolným i státním přeměnám obecní organisace, tedy postupu, který doktrina liberalistická sama státu neupírala; ale vedle konstrukcí těch, jak jsme viděli, Havlíček nikdy nespustil s mysli historicky vyvinutý

[52]) Národní Noviny 30. září 1849. (Duch Nár. Novin: Uspořádání obcí místních.)

[53]) Slovan 1. března 1851. (Proč jsem občanem?)

celek národní a časem dospěl i k poznání a zdůraznění historického vývoje obce.

Poznání to však nevyhránilo se u něho v zásadní uznání historického nazírání, které rozeznává v společenském vývoji určitá období se svérázným charakterem a relativní oprávněností. Ačkoli tento historický směr nabyl v druhé čtvrtině 19. století již znatelného vlivu ve vědách speciálních (filologie, právnictví), ve všeobecné sociologii (Hegel, Comte) i v literatuře neodborné, a ačkoli směr ten byl Havlíčkovi beze vší pochyby znám — projevujeť se určitě zejména u Gutzkova,[54]) jehož spisy Havlíček četl již v Rusku — přece historism nezaujal v Havlíčkově světovém názoru postavení zásadní. Naopak převrat r. 1848 pošinul u něho, jako u všech politiků, v popředí opět ideje liberalistické a osvícenské; a jakkoli Havlíček některé výstřelky směru toho odmítal, přece si vyžádal k uveřejnění a hájil programový článek Palackého „O centralisaci a národní rovnoprávnosti v Rakousích" (Národní Noviny 23. prosince 1849), jenž navrhoval rozdělit Rakousko v organisační celky národnostní nepřihlížeje dostatečně k správním celkům (zemím), jak se byly vyvinuly historicky. Palacký stál podobně jako Havlíček na stanovisku liberalistickém i národnostním, ba osobním vlivem svým Havlíčka v stanovisko to uváděl a v něm utvrzo-

---

[54]) Deutschlands Gegenwart (Vermischte Schriften 1842 díl I, 240 a násl.)

val; ačkoli sám byl historik, přece bral na historii v programu svém ohled jen potud, pokud šlo o národnost — co do správy politické troufal si navrhovat umělou, t. j. vědomě, pojmově a rozumově koncipovanou reorganisaci říše Habsburské.

Palacký hleděl tomuto názoru svému dodati usoustavnění filosofické. Shledával v současné době dvě tendence sobě protivné: světovou centralisaci, tedy jakýsi vzrůst kosmopolitismu, a ideu národnostní, která svou odstředivostí vyvažuje soustřeďující směr tendence prvé. Havlíček si podobnou filosofii neutvořil, neměl k tomu ani dost soustavnosti v povaze ani dost klidu v bouřlivé době převratů, pronásledování a žurnalistického neklidu, ale osobně stál polo instinktivně, polo vědomě na podobném dvojitém stanovisku jako Palacký. Zabarvoval a odstiňoval je ovšem svou osobností, a formuloval je příležitostně, když ho praktická potřeba k tomu nutila. Pouze první své obšírné úvahy: Obrazy z Rus r. 1845/6 a články o obci a slovanství r. 1846 koncipoval úmyslně a programově, bez jednotlivých popudů zevních, snaže se v nich celkově podat své politické zásady. Později zásady ty vyzrávaly, vyjasňovaly, doplňovaly a upravovaly se zkušenostmi a potřebami časovými, ale pod nárazem okolností nabývaly projevů jen úryvkovitých a nahodilých, nedostalo se jim podoby soustavné a konečné.

Vždy však, po celou dobu Havlíčkovy činnosti veřejné, rys národnostní jevil se nejmi-

lejším a nejosobitějším programovým rysem Havlíčkovým; rys druhý — ideologie, racionalism, hesla liberální, osvícenská, morálka, objektivism — vystupoval jako časová nutnost, a jak uvedeno shora (v VIII. kap.), nabýval síly tou měrou, kterou se vzmáhala politická reakce. Pozorování to nutno doplnit poznámkou, že postup zmíněný došel vrcholu ve Křtu sv. Vladimíra. Když politická reakce vyvrcholila povšechně prohlášením absolutismu a specielně uvězněním Havlíčkovým v Brixenu, vyvrcholila i Havlíčkova politická svobodomyslnost a jeho rozumovost; zjednavši si již v poslední chvíli před Brixenem průchod Epištolami kutnohorskými, v Brixenu dala vznik velkolepé satiře obsahu a významu evropského, skrznaskrz prosáklé osvícenským racionalismem, liberalismem a utilitarianismem, a naprosto se vzdalující živlu nacionálního. I v druhé velké satiře psané v Brixenu, v Tyrolských elegiích, živel národnostní ustupuje docela v pozadí před politickým a kosmopolitickým, zjednávaje si průchod pouze jednotlivými zmínkami.

Též ostatní Havlíčkova tvorba i četba v Brixenu bere se směrem osvícenským a racionalistickým, nepřibližuje se směru historickému a organickému. Ani v Havlíčkově plánu, sepsat ruské dějiny, nelze rozeznati vliv směru toho.

Ale právě díla, v nichž kosmopolitism Havlíčkův vrcholí, jsou zároveň vrcholy jeho díla básnického, nejsvěžejšími, nejhlubšími a

nejosobitějšími projevy jeho osobnosti, jeho básnického nadání a — jeho českosti. Český kořen bytosti jeho nejmocněji působí a podněcuje nejrázovitější plody právě v dílech, kde o tendenci národnostní není ani zmínky; důkaz, že Čechem se Havlíček prostě a jednou pro vždy zrodil, kdežto k nacionalismu sice rovněž si přinesl vrozené a mocné disposice, které však nabyly určitého charakteru a projevu pouze silnými vlivy zevnějšími.

X.

Rysy zděděné po rodičích.

Probírali jsme vlivy, které působily na utváření vrozených rysů Havlíčkových, objasnili jsme i tyto rysy samy. Nyní proberme původ těchto rysů, pokud jest možno jej poznat a stanovit.

Nejbližšími původci Havlíčkovy povahy byli arci jeho rodiče. Ale právě o jejich povahách zachovalo se zpráv pramálo. Ani Havlíček sám ve svých „nejdávnějších vzpomínkách" z dětství, ani jeho mladší vrstevník, rodák a životopisec, jenž je otiskl, nepovídají o povahách otce a matky Havlíčkovy téměř ničeho. Také z bohaté korespondence Havlíčkovy padá na ně světla velmi málo. Ačkoli matka přežila Karla Havlíčka o čtvrt století a tedy ji znalo mnoho lidí dosud žijících, nikdo zevrubněji nezaznamenal její osobnost. A tak víme o ní jen několik narážek, jež dle vypravování Havlíčkovy sestry Johanny uve-

řejnil K. Baxa v knížce „Karel Havlíček v rodinných vzpomínkách" (1896), o otci pak jen to, co je v téže knížce o něm řečeno, a potom několik zpráv, které jsem dle sdělení Havlíčkova bratra Františka vypsal ve své knize „Karel Havlíček" (1911). Poněvadž pak dnes i tito dva poslední sourozenci Havlíčkovi již zesnuli, sotva kdy asi zvíme o jeho rodičích více než oněch několik hubených zpráv, které lze stručně vyjádřit slovy: Havlíčkova matka byla pobožná až přespříliš; otec naopak byl praktický, podnikavý obchodník světského nazírání, čilé a veselé mysli, při tom však přísný a houževnatý, též občansky uvědomělý, nenávidící „karabáčníky".

Zřejmo, že všecky tyto vlastnosti obou rodičů zdědil Karel Havlíček. Jeho mladická touha po kněžství a jeho celoživotní zájem o náboženské otázky zřejmě se vztahují k matce; a jeho čilost, podnikavost, vytrvalost i směr „zdravého rozumu" zase zrcadlí vliv otcův. Tak již z rodičů přešly naň rysy do jisté míry sobě protivné, a v jeho povaze spojily se v celek, nevšedně psychologicky zajímavý právě spojením protiv: zbožného citu a praktického rozumu, věřícího křesťana a liberálního občana. V mládí, v dobách citové roztouženosti, převládal u něho rys prvý, ve věku mužném rys druhý, ale každý z nich byl vždy provázen podružným vlivem druhé protivy, žádný neovládl Havlíčka jednostranně.

XI.

Vrozený vliv národnosti.

Rovněž vrozeny, arci povšechněji utvářeny jsou národní vlastnosti Havlíčkovy. Je to vlastně dědictví po předcích rodičů v širším smyslu. Vylíčil jsem je podrobněji ve spise „Havlíček" z r. 1908 (str. 530—593). Zde zmíním se o něm krátce.

Českost Havlíčkova záleží předně v jeho časné vyspělosti, prudkosti a útočnosti temperamentu, za druhé v jeho sklonu k drobným výtvorům (epigramy, články) a malé schopnosti k dílům obsáhlým a soustavným, za třetí v mnohostrannosti a živosti zájmův a snah.

Vlastnost prvá je specificky česká a vrozená, plemenná,[55]) vlastnost druhá vypěstována prostředím přírodním, vlastnost třetí je poněkud zdůrazněný rys povšechně slovanský. Přírodní prostředí české je valnou měrou hornaté neb aspoň pahorkovité; v kraji takovém lidská sídla jsou zpravidla v údolích, a jednotlivé oblasti jsou od sebe odděleny vrchovinami. Tím se tříští jednota celé společnosti, lid se drobí v oddělené skupiny, pozbývá schopnosti k mocnějšímu soustředění a k velké organisované akci, vzniká v něm náklonnost k osamělosti a separatismu, svéhlavost a neschopnost k výboji; za to vrchovitý kraj poskytuje možnost lepší obrany a během

[55]) Viz důkazy toho, podané v spise citovaném.

pokolení vychovává obyvatelstvo v témže směru. Krajina ohraničená horami zamezuje kočovnictví, vede k usedlosti, budí lásku k vlasti a odpor k stěhování.

Tyto vlastnosti shledáváme u národa českého a zejména u Havlíčka. Čechové nebaží po nadvládě, ale v obraně jsou houževnatí, čili, jak napsal Riegger již v 18. stol., jsou stateční, ale mírumilovní. Jejich rozdrobenost, nejednotnost a odpor proti celkové organisaci jeví se za všech období dějin. Jejich láska k půdě jest obecně známa. Vše to u Havlíčka dochází osobitého výrazu. Od počátku své veřejné činnosti byl živlem neklidným, oposičním — v oposici bylo mu nejvolněji. Jeho útočný temperament zajímavě se spojoval a kontrastoval s jeho velkolepou defensivou: i své některé útoky (na př. proti vládním orgánům) vedl za účelem obranným, a jeho samostatné útoky na některé výtečníky národní pramenily jak z prudké povahy, tak ze snahy po obraně národa proti jejich vlivu. Posléze hrdé vlastenectví jeho je tak vytrvalé, jak bývá u horalů: toť rozený Tell, jenž nesmeká před kloboukem Gesslerovým v životě veřejném, právě tak, jako dítě nikdy neuposlechnul rozkazu rodičů, aby knězi políbil ruku.

Třetí základní vlastnost Havlíčkova, mnohostrannost a živost zájmů, je výron čilého temperamentu společného Slovanům. Tato vlastnost je činí vnímavými k cizím myšlenkám a řádům. U Čechů tuhé prostředí podhorské poněkud paralysovalo tuto lásku k cizotě, vy-

pěstovavši jistý stupeň tvrdé setrvačnosti na řádech vlastních. Oba tyto rysy, vnímavost i samorostlost, opětně shledáváme u Havlíčka, zas tedy spojení protiv.

Mnohostrannost slovanského temperamentu zračí se zvláště v „spojení mysticismu s krajním realismem",[56]) jež u Čechů jeví se též jako spojení utilitarianismu s moralismem.[57]) Obojí tyto vlastnosti jsme u Havlíčka shledali již v rozborech předcházejících.

Posléze sluší upozornit na účast německého vlivu v povaze nynějších Čechů. Plemen úplně nesmíšených není, a Slované v každé zemi se poněkud smísili krevně s národy jinými (praobyvateli, sousedy, přistěhovalci) nebo převzali od nich některé vlastnosti. V Čechách byl a jest hlavním cizím živlem národ německý, který se po mnohá století s Čechy stýkal a směšoval. Že stykům těm padl za oběť nejeden slovanský svérázný rys v národní povaze české, Havlíček častěji se steskem přiznával; ale též ochotně uznával, že některé německé vlastnosti, zejména vážnost, povaze české prospěly. Ostatně při tomto rozboru, jakožto theoretickém, nejde o chválu ani o hanu vlivů německých, nýbrž prostě o konstatování, že na Čechy působily a působí a jak působí.

Němectví působilo na českou povahu hlav-

---

[56]) Masaryk o Komenském (Athenaeum 1892).

[57]) Denis: Čechy po Bílé Hoře II. 440 (překladu Vančurova z r. 1903.)

ně tím, že poněkud stlumilo živost slovanského temperamentu, vybočujícího časem až v lehkomyslnost, a naučilo nás trpělivé, vytrvalé práci, kterou vynikáme nad ostatní Slovany, nerovnajíce se jim vzletem a barvitostí citu a obrazivostí. I tuto vlastnost českou Havlíček měl ve svém charakteru, a tato vlastnost vládla jeho vážným úsilím, nedávajíc nikdy humoru jeho, byť byl sebe švižnější a řížnější, zabočit v krajnosti, které by životnímu jeho úsilí škodily.

Ale i tento humor sám jest původu národního. K „satirické veselosti" dobromyslné, dětsky citové a životem kypící, kterou právě za doby Havlíčkovy Gutzkow[58]) prohlašoval za známku ruské satiry na rozdíl od kousavosti a nenávistnosti satir jiných národův, a která ve skutečnosti je známkou slovanské satiry vůbec, druží se ovšem u Havlíčka často pichlavost připomínající Voltaira, Logaua a Lessinga, nebo hrubost jako u Abrahama a Sancta Clara. Ale tento neslovanský živel proniká pouze tam, kde Havlíčkův humor má určitou tendenci zevní (politickou, vlasteneckou, kritickou, polemickou, protiklerikální atd.); vedle něho však i tam, kde jde o nejvýslovnější tendenci a nejřezavější satiru (zejména v „Křtu sv. Vladimíra"), tím více pak v humoristickém smíchu samoúčelném (na př. v „Králi Lávrovi" nebo v básni „Hrob") vidíme a slyšíme u Havlíčka projevy překypují-

---

[58]) Vermischte Schriften II. 52 (1842).

cího, božsky nenuceného rozmaru, který přese všechnu logickou přesnost a břitkost je zabarven dobrosrdečností; i odpůrce je nucen se mu zasmáti, a tato účinnost Havlíčkova vtipu činila jej nejvlivnějším u přátel, nejobávanějším a nejnenáviděnějším u odpůrců. Neboť proti vtipu a smíchu není polemiky, leda by jej odpůrce přebil vtipem ještě přirozenějším a říznějším — a kdo za doby Havlíčkovy se mohl odvážit takového pokusu, aniž by se při tom sesměšnil sám?

Humor Havlíčkův, určený takto jakožto slovansky rozmarný a časem zostřený vlivy západními, má také zřetelné vztahy k národnosti české a zejména k místně omezené jedné větvi její t. j. k Čechům z království. Čechové v užším smyslu se liší od Moravanův a Slováků speciálním rysem vtipnosti.

„Nejsvěžejší naši umělci humoru a vtipu Čelakovský, Havlíček, Smetana, Dvořák, Aleš, Neruda, Čech, Sládek byli Čechy z království, kdežto moravsko-slovenští umělci jsou vážnější, podobně jako písně toho kraje. Srovnejme třeba satiry Havlíčkovy se satirou Komenského v Labyrintu! Je-li česká povaha v tomto směru švižnější a všestrannějši, moravsko-slovenská je zase lapidárnější a jednotnější. Sloh český jest ohebnější a schopen bohatších i jemnějších variací, moravsko-slovenský monumentálnější a pádnější.[59]) A

---

[59]) Citát z mé studie „Artuš Drtil" (Přehled 1913 až 1914 str. 728).

tak „ačkoli Havlíčkova kolébka stála blízko hranic moravských", ač i jeho rodiče pocházeli z tohoto pohraničního kraje, a ač „jeho celoživotní snahy výchovné a uvědomovací jsou blízky charakteristickým dynamickým sklonům moravským,[60]) přece jeho temperament jej od Moravanů zřejmě odlišuje".[59])

Avšak i mezi Čechy z království jsou zvláštní rozdíly a skupiny. Tím přistupujeme k novému rysu osobnosti Havlíčkovy.

XII.

Získané rysy: vliv kraje, vychování a doby.

Posavad probírané rodové a národní vlastnosti Havlíčkovy jsou vrozené, to jest Havlíček by se jimi vyznačoval a od jiných lidí lišil i tehdy, kdyby byl býval vychován jinde nežli v Čechách. Kromě vlastností vrozených či zděděných každý člověk má však i vlastnosti získané, účinek to prostředí přírodního a společenského, v němž vyrostl, a jehož dojmy se v jeho mysl vtiskovaly buď bezděky (obojí) nebo byly v ni vštěpovány úmyslně (společenské, totiž výchovné).

Bezděčné dojmy a účinky prostředí přírodního jsou v jednotlivých krajích Čech značně rozdílné. Kdežto někdejší rozdíly kmenové mezi jednotlivými skupinami obyvatelů země české (Čechů, Lučanů, Zličanů, Charvatů, Doudlebů atd.) tisíciletou centralisací poli-

---

[60]) Viz o tom zevrubnější úvahu v mé studii o Josefu Kaizlovi (Přehled 1911/1912, str. 569 a 576).

tickou, jednotou spisovného jazyka a hojným stěhováním, též jednotně působícími vlivy cizími (křesťanstvím, němectvím atd.) setřeny byly tak, že z nich zbývají pouze ojedinělé stopy (zejména u Chodů Domažlických), nestačící na formulování klasifikace plemenných typů, rozdíly krajinné potrvaly a vtiskují obyvatelům každého kraje specifický ráz jako před stem a tisícem let.

Rozdíly ty zakládají se v Čechách zejména v půdě a podnebí. Střední Polabí jest rovina a nížina velmi úrodná, v ostatních krajích jak na severu (v horním Polabí a Pojizeří), tak na jihu (v Povltaví a v jihovýchodním Polabí t. j. ve východní části pahorkatiny Českomoravské) je půda nerovná, namnoze hornatá a skalnatá, poloha mnohem vyšší, podnebí drsnější a úrodnost menší. I zhola zevně ráz Polabí středního jest veselejší, ráz ostatních krajů tvrdší a přísnější. Z pahorkatých krajů těch zase poměrně tvrdším a zádumčivějším jest jih, protože jeho průměrná výška jest vyšší a půda méně úrodná než na severu, kromě toho jest vysazen chladným severním větrům, před nimiž severní Čechy jsou chráněny horami pohraničními. V Čechách jižních tudíž drsné podnebí, těžší práce a skrovnější výtěžek její vychovává povahy strohé, přísné, chladné, zádumčivé, v sebe zahloubané, samorostlé, rázné, otužilé a vytrvalé — zkrátka zvláštní typ pohorský. Ony vlastnosti, které jsme shora poznali jakožto skupinu českých národních vlastností, vzniklých působením

prostředí podhorského, naskytují se proto u Čechů jižních měrou zvýšenou.

K těmto disposicím, které rodákům z jižních Čech vtiskují prostředí přírodní, přistupuje vliv prostředí společenského. Z něho u Čechů zvláště mocně vyniká vliv národních dějin a tradice. Horalé, jsouce blíž osamělé přírodě než obyvatelé nížin hustěji zalidněných, jsou zbožnější. Tato vlastnost, možná že sesílená vlivy Valdenskými, působila značně na rozmach hnutí husitského na českém jihu. Toto české hnutí náboženské a jeho reformační důsledky zanechalo pochopitelně opět zvláště silné stopy na českém jihu a českomoravské pahorkatině jednak proto, že zde bylo zakořeněno silněji než jinde, jednak proto, že do odlehlých osad pohorských méně pronikla protireformace.

Všecky tyto znaky lze shledati v rodném kraji Havlíčkově. Rodiště jeho Borová leží v horním Posázaví, v poměrně vysokém pásmu vysočiny Českomoravské, skoro uprostřed mezi její polovicí jihozápadní a severovýchodní. Též otec i matka jeho pocházeli z vysočiny Českomoravské. V rodišti svém Havlíček prožil prvních devět let dětství, potom rok byl v Jihlavě, pak sedm let v Německém Brodě, při tom býval o prázdninách v Batelově; tudíž po celých sedmnáct let žil v rozličných místech pahorkatiny Českomoravské a byl jejím vlivem utvářen tak výlučně a ryze, jak vůbec přírodní prostředí může působit. To potvrzuje i jeho podoba; v rodném jeho

kraji podnes potkáme mnoho osob, připomínajících podobu jeho obličeje. Tato oblast sahá i na východ resp. severovýchod od Borové, do kraje patřícího již k Polabí. Hned u Borové počíná poříčí Doubravky, potom Chrudimky a tak dále. Ale kraj ten je zprvu rovněž hornatý a do rovin východního Polabí přechází teprve znenáhla.

S účinky přírodními vnikaly v útlou mysl mladého Havlíčka i vlivy jihočeské tradice. Matčina zbožnost, otcova a farářova opravdovost byly prvními a velice účinnými konkretními projevy jejími, a nábožensko-mravní charakter jinocha takto vychovaného potřeboval jen popudu z ovzduší pražského buditelského vlastenectví a časového liberalismu, přímých dojmů ze semináře a čtenářských dojmů z českých dějin, aby časem dospěl k názorům Epištol Kutnohorských.

Tak došli jsme od rozboru Havlíčkova uvědomělého liberalismu a racionalismu postupně až k rozboru jeho vlastností vrozených a zděděných, od něho pak ke vlivům výchovy a ovzduší společenského, tudíž tam, odkud jsme vyšli. Tím statický rozbor kořenův a činitelův utvářejících osobnost jeho je skončen a lze přistoupit k rozboru dynamickému.

XIII.

Osobní vývoj: období theologické.

V době, kdy Havlíček v Praze dozrával, totiž r. 1842, v Paříži August Comte, největší

myslitel 19. století, dokončil a vydal svou sociologii, jejíž základní zákon přesně přiléhá k vývoji Havlíčkovy osobnosti a vysvětluje jej. Zákon ten je velkolepým rozvinutím a propracováním postřehu Turgotova a pokládá dějiny lidské za vývoj, prodělávající tři období: 1. theologické, v němž lidé si vysvětlují svět a život působením vnějších bytostí čili bohů, 2. metafysické, v němž mythické představy nahražují se metafysickými abstrakcemi, zosobněnými a považovanými za skutečné činitele; období to působí tedy na theologii rozkladně, 3. positivní, v němž člověk poznává nemožnost snahy, nabyti absolutních vědomostí o původu a vnitřních příčinách života a světa, i spokojuje se přesným poznáním vztahů mezi jevy.[61])

Týž postup vývoje, kterým prochází takto duch lidský, vyskytuje se i u jednotlivce, čili individuální duch dle Comteovy nauky reprodukuje hlavní fáse rozvoje sociálního[62]) — učení, které později Häckel, jak známo, vyslovil ve formě dogmaticky přírodovědecké a tím přispěl k jasnějšímu poznání jeho slabin. Dnes obecně jest uznáno, že zmíněný zákon Comteův nestačí k výkladu celého vývoje lidstva, čím arci zákon ten nepozbývá správnosti a významu v určitém rozsahu omezenějším, totiž pro výklad rozumového nazírání.

---

[61]) Sociologie, dle výtahu Rigova přel. R. Brejcha, str. 4.

[62]) Cours de la philosophie positive IV. 447 a VI. 748 (čes. překladu str. 155 a 454.).

A v tomto užším smyslu formule Comteova se hodí velmi případně k výkladu vývoje názorů Havlíčkových.

V předešlé kapitole objasněny byly přírodní i společenské kořeny zbožnosti mladistvého Havlíčka. Připomeneme-li si, že většina starších osob, mezi nimiž trávil dětská a jinošská léta, byli kněží a že zejména dva první z nich, Borovského faráře Brůžka a kaplana Serbouska dle vlastního doznání „měl nejradši" vedle otce,[63]) pochopíme tím spíše jeho mladistvou zbožnost, která jej vedla do semináře a vzbudila v jeho mysli nadšenou apostrofu:

Chůvo moje milá, náboženství!
Chtějí tomu, abys stárlo,
abys necudnostem ustoupilo;
ale . . . .
. . . mlado budeš, ať si slunce zpráchniví,
po mém boku poplyneš, co panna . . .
a když obklopí mne bláznů sbor:
čelo tvoje skvoucí utvoří mše ticho.

Z této apostrofy patrno, že Havlíček již před tím, nežli ji složil, narazil na osvícenský racionalism, který považoval náboženství za přežilý předsudek, a že se proti racionalismu tomu postavil na ponejprv nepřátelsky. Docela po způsobu theologův obviňoval tu osvícenství, že vede k „necudnostem", a racionalisty prohlašoval za blázny.

---

[63]) V. Zelený: Ze života Karla Havlíčka, Osvěta 1872 kap. I. (Nový otisk z r. 1906 ve vydání Havlíčkových spisů od F. V. Krejčího str. 155.)

Ještě výslovněji a určitěji odmítal osvícenství v gratulační ódě, psané o rok později k svátku dvou profesorů v semináři. Zavrhoval tam „mudrácké plody" osvěty západoevropské, a volal proti ní do boje ideu všeslovanskou. Chápal se tedy téže zbraně okázalého nacionalismu, které za dnů našich klerikalism a reakce vůbec hledí užívat proti „nevlastenecké" nevěře socialistické i každé jiné.

Ale z obratu, který tou dobou se odehrával v duchu Havlíčkově dle svědectví jeho zápisků seminárních, patrno, že pohnutky tohoto počínání byly zcela jiné než u klerikalismu obecně známého. Vidíme z nich, že Havlíček tehdy již s racionalismem zápasil těžce a podroboval se vlivu jeho stále více přese všechen zoufalý odpor, s nímž hleděl odmítat „kata a ukrutníka" svého, nevěru; z toho by se zdálo, že Havlíček argumentací obsaženou v ódě hleděl přesvědčit i sám sebe o možné a nutné shodě křesťanské víry s citem slovanským, jenž jej vzněcoval stále mocněji a o němž jednou napsal v denníku svém, že „brojí v něm proti právům človečenstva", t. j. že jej uvrhuje v trýznivý rozpor, anebo lze ódu pokládat za diplomaticky sestavený pokus, obléci slovanskou myšlenku v roucho křesťanské a učinit ji tak profesorům theologie příjemnější, jak myslí Zelený,[64]) ačkoli v žádném případě nelze souditi, že by Havlíček

[64]) Tamže str. 173.

v celé ódě se tvářil jinak nežli skutečně smýšlel.[65])

Z toho vysvítá dosti zřejmě, že poměr nacionalismu a náboženství u dospívajícího Havlíčka byl spíše opačný než u klerikalismu. Nacionalism nebyl mu zevnějším prostředkem k udržení víry, nýbrž živlem víry samé, který víru náboženskou znenáhla nahražoval. Čím více v semináři a v následující době osvícenský racionalism pohlcoval původní náboženskou víru Havlíčkovu, tím více vystupoval v popředí živel národnostní; náboženský ráz jeho byl tak silný, že na jistou dobu zarazil i příval osvícenství: 19. března 1841 Havlíček již dospěl k myšlence, že modlitba nemůže způsobit ve světě jinou změnu kromě vnitřního uspokojení, a touž asi dobou nebo později ve svém vyznání víry míní, že Bůh nemůže odpustit nikomu hříchův, „a kdo by to myslil, ovšem si ulevuje, ale božstvu i lidstvu se rouhá"; ale 27. ledna 1842, tedy téměř rok po tomto nárazu, opět psal modlitbu vlastencovu, kde prosil Boha za zachování českého národa a za odpuštění jeho pobloudilým synům. Láska k národu tedy zadržela i postup náboženské krise.

Tehdy Havlíček byl ještě jiným činitelem udržován v ovzduší náboženském. A byl to právě činitel, jenž jej zároveň vedl k smýšle-

---

[65]) Viz mého „Havlíčka" str. 128 př. 143, kde podán zevrubný soubor náboženské krise Havlíčkovy a doložen z dokumentů tištěných i dotud netištěných.

ní politicky liberálnímu — křesťanský demokrat Lamennais. Silný jeho vliv zaujal na příklad Ludvíka Börnea ještě v mužném věku; Havlíčkovi však byl pouze „mostem, po němžto se dostal z církevního smýšlení mladých let do novověkého názoru".[66]) Havlíček jej nějakou dobu překládal a v duchu jeho i básnil, v čemž jej utvrzovaly styky s mladými Poláky revolučně naladěnými a jimi patrně mu sprostředkovaný vliv Mickiewiczových knih národa polského.

Vedle Lamennaise ještě druhý kněz a theolog byl v tuto dobu vůdcem Havlíčkovým: mnich ze 17. století Abraham a Sancta Clara. I ten odíval v křesťansky kazatelskou formu své kostrbaté výklady, podobně jako Lamennaisova kniha vystupující proti mnohým utiskovatelům tříd bědných a povržených. Nebyl však vybroušený mystik jako Lamennais, nýbrž satirik a jadrný vtipkář. A právě tím působil na Havlíčka trvaleji, neboť rys humoristický spojoval oba příbuzenstvím vnitřním přes vzdálenost půldruhého století.

Lamennais plnil a vedl Havlíčkova ducha až do jeho příchodu do Ruska, od té doby pak znenáhla úplně ustoupil jadrné konkrétnosti přímých dojmů praktických i realistické četby; Abraham a Sancta Clara neovládl mysl Havlíčkovu nikdy tak výlučně, ale působil naň déle a plodněji. Lamennais dílem umožňoval, dílem zdržoval Havlíčkův postup

---

[66]) Zelený v cit. práci (nové vyd str. 179).

k osvícenské metafysice, Abraham a Sancta Clara jej provázel až k jeho positivismu.

XIV.

Druhé období vývoje: metafysicko-positivní.

Metafysika ve smyslu Comteově, totiž nahražování představ theologických oživenými abstrakcemi, vnikala v mysl Havlíčkovu již od počátku jeho náboženské krise.

Seminární jeho vyznání víry je zřejmý deism, jenž konkretní představy křesťanské nahražuje abstraktním pojmem Boha, tak abstraktním, že ho lze „jen ctít, ne milovat". Óda, profesorům v semináři věnovaná, obsahuje druhou abstrakci, Slavii, jakožto personifikaci Slovanstva, postrádající přesné konkretní určitosti. Personifikace ta vyskytuje se v rukopisech Havlíčkových ještě později, a stále zůstává napolo představou poetickou, napolo pojmem abstraktním. V polo poetické symbolisaci té Havlíčka udržoval vliv biblický, Mickiewiczův a Lamennaisův. Vedle nich však již ukazovaly se u Havlíčka první známky metafysiky osvícensko-liberalistické („práva člověčenstva", „rozum") i romantické („láska k vlasti"), totiž výrazy, kterým přikládal samostatnější význam nežli skutečně mají.

V Rusku myšlení jeho se odpoutalo od forem theologických i od mystiky úplně, četba jeho (hlavně Lessing a Gogol) vedla jej přes metafysiku k pojímání positivnímu, což účinek

dojmů konkretních dokonával. Protože však osvícenství Lessingovo ještě plně nepronikl k pojímání relativnímu a historickému, Gogol byl ponořen v jakousi absolutní ruskou víru a ani jiní autoři Havlíčkem tehdy horlivěji studovaní (Logau, Voltaire) nebyli positivisty ani mysliteli historicky uvědomělými, spisovatelé pak historičtěji založení (Gutzkow) měli na Havlíčka vliv pranepatrný, lze snadno pochopit, že Havlíček v Rusku nedospěl k plnému positivnímu myšlení ve smyslu Comteově.

V Obrazech z Rus jeví se značný vliv konkretnosti národopisné a tudíž i positivismu, ale vliv ten vystupuje ve formě poměrně tak absolutní, že obrazy ty se nevymykají z methody racionalistické, přímočaré, nýbrž jaksi ji spojují s tendencí positivní.

Jako redaktor Pražských Novin a České Včely Havlíček ve dvojitosti té pokračoval: provozoval kritiku racionalisticky metafysickou, přikládaje k dílům posuzovaným měřítko pravidel rozumových domněle absolutně platných, ale při tom odmítal některé zvyky toho druhu, na př. užívání pojmu „talent";[67]) klestil cestu positivnímu pojetí národnosti podvraceje abstrakce panslavistické, ale nauku o obci rozvíjel zase způsobem abstraktně metafysickým.

Tato dvojitost byla by se časem asi zne-

---

[67]) Na tuto obdobu s Comteovým positivismem upozornil Masaryk ve svém „Karlu Havlíčku", ale nevyložil ji zevrubněji.

náhla ustálila v harmonický celek, kdyby revoluce r. 1848 nebyla v činnost Havlíčkovu vnesla příval nových potřeb a hesel, totiž celý inventář politického liberalismu: rovnost všech stavů, svobodu tisku, svobodu spolčovací, svobodu vědy a víry, svobodu obcí, volební parlamentarism, odpovědnost ministerskou, porotní soudy, Montesquieuovský požadavek rozdělení tří mocí v státě (zákonodárné, výkonné a soudní), závislost daní a rozpočtu státního na povolení sněmu a tak dále.

Hesla ta ovšem nevtrhla do novin Havlíčkových najednou. Zprvu přijal (aspoň výslovně) pouze některá, za to však je rozmnožil o požadavky docela časové, vyhovující náladě chvíle (tak zejména požadavek národních gard) a hlavně o požadavky národnostně politické (spojení zemí koruny české, národní rovnoprávnost), kromě toho pak připojil k nim některé požadavky své osobní resp. takové, se kterými by všichni liberálové asi nesouhlasili (požadavek spojení stavu kněžského s učitelským,[68]) uvedení národního jazyka do církve;[68]) zřízení jediné komory na sněmu, v čemž se rozcházel s Palackým a většinou národního výboru).

Hesla uvedená, pokud náležejí do zbrojnice politického liberalismu, vyplynula z osvícenství 18. věku a z jeho politických důsledků. Hesla ta znamenají rozklad státu feudálního a jsou revolučně metafysickými ve smyslu

---

[68]) Zásady Národních Novin (7. června 1848).

Comteově. Skutečnou metafysikou se stávala tehdy, když jednotlivé takové pojmy ve vřavě boje revolučního se změnily v korouhve, za které se bojovalo jako za samoúčel: čím Husitům byl kalich, tím liberálům hesla demokracie, svobody a rovnosti. Konkretní obsah se časem ztrácel víc a více, a abstraktní hesla stala se pojítky straň.

Havlíček sám hleděl se nebezpečí toho co nejvíce vystříhat, a boj proti frázím, boj za konkretnost, určitost hesel a myšlení jest jednou z jeho největších zásluh. I vtip svůj postavil do služeb této výchovy pojmové a v Šotku sesměšňoval povšechná hesla radikálních demokratů.[69]) V tom všem dospěl již k myšlení positivnímu, které je si vědomo abstraktnosti abstrakcí a nepokládá je za objektivně existující bytosti (entity). Ale jeho politické výklady přece jen jsou zbudovány na encyklopedii hesel liberalistických, a chtěj nechtěj do nich zapadají hlouběji než asi Havlíček sám byl si vědom. Bylo nevyhnutelno, zaplatit hesly těmi daň době; vždyť ani podnes po tolika letech, zkušenostech a zmařených illusích nemůžeme se bez mnohých hesel těch obejít.

---

[69]) V tom vězí jeden z jeho základních rozdílův od Börnea. Havlíček odsuzuje neuvědomělé vrhání hesel stejně jako Goethe, jemuž Börne (Spisy Recl. vyd. III. 222) za to dělal prudké výčitky tvrdě, že lze i pod hesly neuvědomělými (svoboda, ctnost, vlast) jednat věcně a vydatně. Částečně měl v tom arci Börne pravdu; ale pravda ta svádí k nebezpečnému a neoprávněnému zneužívání hesel.

Havlíčka před přílišným zapadnutím do abstrakcí těchto hesel chránilo jeho jadrně vtipné nazírání; jako jeho racionalism jej činil pro hesla ta vnímavým, tak zase jeho satirická vloha jej činívala k nim kritickým. Kromě toho značně tu působila jeho snaha, psát populárně, a jeho odpor k metafysice odborné a hloubavé ve smyslu německém. Tuto metafysiku zavrhoval až přepjatě, stavě ji na roveň „francouzským špatným románům"[70]) a vždycky proti ní hlásaje „zdravý rozum" v podobném smyslu jako jej hlásali odpůrci Humeovi v Anglii.[71])

Tím dospěl k positivnímu nazírání aspoň potud, pokud Comte sám v positivní filosofii vidí rozšíření obecné, všední či praktické moudrosti životní[72]) na abstrakce filosofické. Havlíček skutečně v žurnalistické činnosti vedl si tímto způsobem. Hleděl čtenářům svým složité a abstraktní pojmy politiky liberální i každé jiné vykládat podle zkušeností a ná-

---

[70]) Obrazy z Rus, (Quisovo vyd. II. 99, vyd. Krejčího str. 75.).

[71]) V polemice s Čuprem r. 1846 (vyd. Quisovo III. 172) se Havlíčkovi zdařila docela Comteovská formulace positivního nazírání: „My nelibujíce si v zbytečných „filosofických myších", poněvadž duši nikde nevidíme, soudíme o ní jen potud, pokud se nám v činnosti objevuje, a proto jest naše duše spojení činností duševních, naše duše nejsou „einfache Wesen" (jak dle Herbarta píše Čupr). Také tato formulace se blíží psychologii anglické.

[72]) Cours VI. 651 a 672 (čes. překlad výtahu str. 429 a 434).

zorů obvyklých v lidu a rovněž formou u lidu obvyklou, na příklad lidovými příslovími, pořekadly, přirovnáními („A protož budiž od nynějška politika Slovanů: z ručky do ručky! A nic na ouvěrek!"[73]), snadno srozumitelným vtipem a ironií nebo metaforou (základní práva oktrojované ústavy jsou „ouhoř, který se všude vykroutí",[74]) a i kde nebylo mu lze použít prostředků tak účinných a svérázných, užíval výkladu snadno srozumitelného, v němž problémy třeba násilně zjednodušoval, jen aby je učinil čtenářům přístupnými a stravitelnými.

Počínání to však nemělo pravý účel popularisační. Havlíček, jak cítíme skoro všude při četbě jeho politických úvah a poznámek, vyjadřoval tak bezprostředně a nehledaně myšlenky i snahy, jimiž jeho duch překypoval, že beze vší pochyby valnou měrou sám smýšlel tak, jak psal. Neběží tu o mravní shodu Havlíčkovy činnosti s jeho přesvědčením — tu Havlíček nejjasněji dotvrdil svým životem a osudem, i netřeba o ní žádných důkazů jiných — nýbrž o shodu ideového typu či vnitřní konstrukce myšlení Havlíčkova s myšlením lidovým. Shoda ta nejjasněji vysvítá z Tyrolských elegií, Křtu sv. Vladimíra a jiných básní, které Havlíček psal v Brixenu

---

[73]) Nár. Noviny 11. dubna 1849. (Válka uherská a Slované.)

[74]) Nár. Noviny, 14. března 1849. (Výklad oktrojované ústavy.)

téměř úplně pro sebe a které tíhnou k lidovosti co nejvýrazněji.

A tak liberalistická hesla byla Havlíčkovi vlastně jen prostředkem k dosažení cílů positivních. Nebyl si toho sám plně vědom a dokonce nevysvítá to nezahaleně z jeho článkův, ale přese všechen vliv resp. podíl metafysiky v článcích těch přece Havlíčkovy projevy byly o celé myšlenkové období dále než většina projevů tehdejších; tíhly k positivnosti, z části jí i dostihovaly a tím ukazovaly do budoucnosti. Vnikaly do věci hlouběji než pouhá časová a dočasná hesla, a proto působí živě podnes, kdežto časová nálada a názory r. 1848 namnoze dávno zapadly do moře kulturní historie.

Rozbor tento potvrzuje se i Havlíčkovým vývojem náboženským. V prvém čísle Národních Novin (5. dubna 1848) napsal: „Vedení semináře Pražského udusilo ve mně velikou část pravých náboženských citů, a teprve za několik let po návratu do zdravého božího světa podařilo se mi po mnohých bouřlivých dobách najíti opět pravou cestu a pravé veslo."

Odkazuje na podrobný výklad této poznámky a na rekonstrukci Havlíčkova náboženství, jež jsem podal v svém „Havlíčku" (str. 128 a násl., 146 a násl., 164 a násl.), podotýkám zde pouze, že z poznámky té vysvítá jasně přechod Havlíčkův od theologie přes rozkladnou metafysiku k positivnosti.

Že Havlíček nedospěl k positivnosti ryzí a nezbavil se úplně názorů metafysických, vyložil jsem shora; že nevymkl se úplně ani z vlivu theologie, ba ani z pověr, vylíčil jsem v „Havlíčku" (str. 170). To arci nepřekvapuje, protože každý stav, jímž člověk prochází, vrývá v jeho bytost známky a stopy; Comte výslovně a správně uvádí, že i myslitel positivní často bývá náchylen k recidivě do názorů theologických a metafysických, kterým dříve přivykl a kterých se zbavil teprve časem.

Tak duchovní vývoj Havlíčkův ukazuje se speciálním případem vývoje formulovaného Comtem, vývoje, jehož positivní období neodloučilo se ještě úplně od metafysického. K odloučení tomu se Havlíček nejvíce přiblížil v posledním, Brixenském a pozdějším období svého života. Po té stránce tedy, právě tak jako po stránce básnické a umělecké, osobní vývoj Havlíčkův byl neustálým pokrokem: vrchol jeho byl na konci dráhy životní — úpadku svého ducha se Havlíček nedožil.

XV.

Souhrn.

Shledali jsme, že bytost Havlíčkova spojuje v sobě několikeré protivy: přírodu a umělou civilisaci, lidovost a studovanost, vážnost i vtip, nacionalism a kosmopolitický liberalism, záliby ethnograficko-romantické a osvícenství, racionalism a zbytky pověry a tak dále. Takové spojení protiv shledáváme

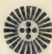
v každé povaze; krajnosti samy se v praxi nevyskytují. Jako není člověka pouze přírodního, tak není člověka od přírody naprosto odtrženého a podobně. Jednotlivci rozeznávají se od sebe jen tím, které ze dvou krajností určitého směru jsou blíže (na př. v Havlíčkově vtipu je více lidovosti než učenosti), pak zdali vůbec jest u nich vyvinut poměr k určité dvojici protiv (na př. u Havlíčka nehraje pražádné rozhodné úlohy pohlaví nebo hudba), a posléze které jemné odstíny a znaky osobní se vyskytují u několika osob, jichž povaha připadá na stejné místo v určité dvojici.

Když jsme určili Havlíčkův poměr ke hlavním dvojicím či pólům, mezi kterými tkví jeho individualita, máme jeho osobnost, sestrojenou z vlivů naň působivších. Každý čtenář postřehne, že osobnost, sestrojená takto, je méně určitá, přesná a živá než osobnost, jakou lze poznati z dřívějších mých knih o Havlíčkovi, zbudovaných na přímém studiu bytosti jeho. Příčina je na snadě. Studujeme-li přímo určitou osobnost, můžeme od jejích projevů přesným postupem dospěti až k poznání jejích kořenův a ovzduší, ve kterém vyrůstala; opačným postupem, od vlivů k projevům osobním, nelze dospěti přesně k individualitě, právě tak jako ze znalosti kořenů stromu nelze dedukovat jeho listí, květy a plody, ani ze znalosti podnebí nelze sestrojit určitou rostlinu. Neboť i v stejném podnebí a za stejných poměrů vznikají by-

tosti a povahy rozdílné, lišící se od sebe účinky vlivů nám neznámých. Rozdíly ty jsou právě oněmi jemnými odstíny, shora uvedenými, které nelze redukovat na jejich kořeny a příčiny. Vidíme je samy, ale nevíme, odkud se vzaly.

Tak celkovým rozborem vlivů působivších na Havlíčka dosáhli jsme jen toho, co jest methodicky možno: vložili jsme jeho bytost v určitý rámec místní, časový a společenský, zařadili jsme jej na určitá místa v několik kategorií, hrajících hlavní úlohu v jeho životě. Shledali jsme v něm mocně vyvinutého racionalistu, blízkého osvícenství Voltairovu a Lessingovu, ale spojujícího s logickou přímočárností vždy živý původní cit rodový a národnostní. Viděli jsme, kterak s touto rozumovostí spojen jest jeho vtip a humor, a jak s její časovou osvícenskou formou souvisí jeho víra v školy a výchovu; a naopak jak s jeho nacionalismem souvisí lidovost, což všechno splývá v jeho politické a žurnalistické propagandě, hlásající lidové vzdělání v duchu národním. S jiné stránky, s hlediska Comteova, shledali jsme v jeho programu a nazírání zajímavý specifický přechod od theologie k positivnosti. Jiné zvláštnosti jeho povahy jej ukázaly jako rozeného horala z českého jihovýchodu. Tak vidíme v něm složitý produkt složitých vlivův a poměrů, prostřed nichž nevysvětlena, sama v sobě jednotna a nerozborna stojí jeho vlastní osobní původnost a velikost, založená na dvou rysech — na mu-

čednictví nepřemožitelného učitele a bojovníka, a na humoru rozeného satirika — které v bytosti jeho splynuly v nenapodobitelné kouzlo, stavící Havlíčka mezi nejzajímavější individuality vůbec.

OBSAH.

